

T.C. İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET İLE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ
İLİŞKİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
RİDVAN HALİLOĞLU

Anabilim Dalı : İKTİSAT

Programı: YÖNETİM EKONOMİSİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Deniz Dilara DERELİ

ŞUBAT 2025

T.C. İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET İLE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ
İLİŞKİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RİDVAN HALİLOĞLU

2200008834

ANABİLİM DALI: İKTİSAT

PROGRAMI: YÖNETİM EKONOMİSİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Deniz Dilara DERELİ

Jüri Üyeleri: Doç. Dr. Deniz Dilara DERELİ

Dr. Öğr. Üyesi Derya BİLGİN

Doç. Dr. Elife AKIŞ

(İstanbul Üniversitesi)

ŞUBAT 2025

ÖNSÖZ

Tez sürecindeki destekleri için tez danışmanım Doç. Dr. Deniz Dilara Dereli'ye ve aileme teşekkür ederim. Bu çalışmanın literatüre katkı sağlamasını umuyorum.

RIDVAN HALİLOĞLU

ŞUBAT 2025

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1.....	3
DIŞ TİCARET VE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ.....	3
1.1. Dış Ticaret Kavramı.....	3
1.2. Dış Ticaretin Gelişimi ve Dönüşümü.....	3
1.3. Dış Ticaret Teorileri.....	4
1.3.1. Merkantilistler	4
1.3.2. Fیزیokratlar	6
1.3.3. Klasikler ve Mutlak Üstünlük Teorisi.....	7
1.3.4. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi.....	8
1.3.5. Keynesyen Büyüme Teorisi	9
1.3.6. Neo-Klasik Teoriler	10
1.3.7. Yeni Dış Ticaret Teorileri	15
BÖLÜM 2.....	23
EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET	23
2.1. Ekonomik Büyüme Kavramı	23
2.2. Ekonomik Büyümenin Kaynakları.....	26

2.2.1. İşgücü	27
2.2.2. Beşerî Sermaye.....	28
2.2.3. Tasarruf ve Yeni Sermaye.....	29
2.2.4. Doğal Kaynaklar	30
2.2.5. Teknolojik Gelişmeler.....	32
2.3. Ekonomik Büyüme Teorileri	34
2.3.1. Klasik Büyüme Teorileri.....	36
2.3.2. Post Keynesyen Büyüme Teorileri.....	46
2.3.3. Neoklasik Büyüme Teorileri	49
2.3.4. İçsel Büyüme Teorisi	52
2.4. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme.....	55
BÖLÜM 3.....	57
TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ	57
3.1. Veri Seti ve Çalışmanın Modeli.....	57
3.2. Yöntem.....	58
3.2.1. Tanımlayıcı İstatistikî Sonuçlar	58
3.2.2. Durağanlık Analizi ve Birim Kök Test Sonuçları.....	61
3.3. Ekonometrik Uygulama	65
3.3.1. Eş Bütünleşme Analizi.....	66
3.3.2. Eş Bütünleşme Test Sonuçları	66
SONUÇ	71
KAYNAKÇA	74

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Heckscher-Ohlin Teorisi'nden Yeni Dış Ticaret Modellerine Geçişler	13
Tablo 2. Keynes'in Statik modelinin özellikleri	47
Tablo 3. Solow'un Büyüme Teorisiyle İlgili Temel Varsayımlar	50
Tablo 4. Çalışmada Kullanılan Değişkenler	57
Tablo 5. Temel İstatistik Göstergeleri.....	58
Tablo 6. ADF Birim Kök Test Sonuçları.....	62
Tablo 7. PP Birim Kök Test Sonuçları.....	63
Tablo 8. KPSS Birim Kök Test sonuçları	65
Tablo 9. ARDL Sınır Test Sonuçları.....	67
Tablo 10. ARDL Modelinin Tahmin Sonuçları	68
Tablo 11. Tanı Testi Sonuçları.....	69
Tablo 12. ARDL (4,4,3) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları.....	69
Tablo 13. ARDL (4,4,3) Modelinden Elde Edilen Kısa Dönem Katsayıları	70

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Merkantilizm’de Devlet-Ordu-Değerli Maden İlişkisi	5
Şekil 2. Üretim İmkanları Eğrisi	14
Şekil 3. Ürün Dönemleri Eğrisi.....	17
Şekil 4. Ekonomik Büyüme	25
Şekil 5. Genel Olarak Büyüme Teorilerinin Sınıflandırılması.....	34
Şekil 6. Ekonomi Büyüme Teorileri	36
Şekil 7. Adam Smith’in Büyüme Teorisi	40
Şekil 8. Klasik Büyüme Modelinin İşleyişi	43
Şekil 9. Durağan Durum Teması.....	51
Şekil 10. İçsel Büyüme Modellerinin Türleri ve Varsayımları.....	54
Şekil 11. LDA Değişkenine Ait Mevsimsel Değişim Grafiği	59
Şekil 12. GSYH Değişkenine Ait Mevsimsel Değişim Grafiği.....	60
Şekil 13. RDK Değişkenine Ait Mevsimsel Değişim Grafiği	60

Üniversite : İstanbul Kültür Üniversitesi
Enstitü : Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Anabilim Dalı : İktisat
Programı : Yönetim Ekonomisi
Danışmanı : Doç. Dr. Deniz Dereli
Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans – Şubat 2025

ÖZET

Küreselleşen dünyada, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için kritik bir ekonomik sorun olan dış ticaret açığı ve bu açığa neden olan faktörler, araştırmalara konu olmuş ve günümüzde de olmaya da devam etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin üretimdeki dışa bağımlı yapısı nedeniyle bu ülkelerin artan dış ticaret açığı ile birlikte büyüdüğü gözlemlenmektedir. Çalışmanın amacı ekonomik büyüme ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi incelemektir. Birinci bölümde dış ticaret teorisi ve dış ticaretin gelişimine yer verilmiş, ikinci bölümde ekonomik büyüme teorisi paylaşılarak dış ticaret ile ekonomik büyüme ilişkisi açıklanmıştır. Son bölümde ise Türkiye'de 2006; Q1- 2023; Q3 döneminde dış ticaret ile büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Ekonomik Büyüme, Eşbütünleşme İlişkisi

University : İstanbul Kültür University
Institute : Institute Of Graduate Studies
Department : Economics
Programme : Management Economics
Advisor : Doç. Dr. Deniz Dereli
Thesis Type – Date : Masters Degree –February 2025

ABSTRACT

In the globalizing world, the foreign trade deficit, which is a critical economic problem for developing countries like Turkey, and the factors that cause this deficit have been the subject of researches. Due to the externally dependent production structure of developing countries, it is observed that these countries are growing with an increasing foreign trade. The aim of the study is to examine the relationship between economic growth and foreign trade balance. In the first part, foreign trade theory and the development of foreign trade are shared, and in the second part economic growth theory is shared and the relationship between foreign trade and economic growth is explained. In the last part the relationship between foreign trade and economic growth in Turkey in the period 2006; Q1- 2023; Q3 is investigated.

Key Words: Foreign Trade, Economic Growth, Cointegration

GİRİŞ

Ekonomik açıdan ülkelerin gelişmişlik ölçütlerine bakıldığında; istihdam, milli gelir, büyüme, dış ticaret dengesi ve kura bağlı denge gibi faktörler vardır. Bu unsurlar ekonomik ve sosyal hayatı etkileyen önemli faktörlerdir. Bu çalışmada, bağımlı değişken olarak mal dengesi (DA) tercih edilmiş olup dış ticaretin kavramsal çerçevesi ve bu kavramlar arasındaki ilişki detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Türkiye'nin ekonomik hayatını etkileyen ve ciddi öneme sahip unsurlardan olan reel efektif döviz kuru (RDK) değişkeni ele alınmıştır. İkinci bölümde döviz kurunun kavramsal çerçevesi oluşturulmuş ve döviz kuruna ilişkin teorik yaklaşımlar ve reel efektif döviz kurunun etkileri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Dış ticaret kavramının genel tanımı, ülkelerin kendi aralarında yaptıkları ihracat ve ithalat işlemleridir (Seyidoğlu, 2017). Bu kavramın önemi Türkiye gibi gelişmekte olan ülke özelliği gösteren ülkeler için büyüktür. İktisadi büyüme modellerinde, genel itibariyle dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu açıklanmaktadır. Bu durum şöyle özetlenebilir; dış ticaret hacminin artması ölçek ekonomileri geçişine katkı sağlayarak işgücünde verimlilik ve istihdamı artırır.

20. yüzyılın son çeyreğinde Bretton Woods uluslararası para sisteminin sona ermesinin ardından birçok ülke ekonomilerinin serbest kur rejimini tercih etmesi sebebiyle serbest kurların, ülke ekonomilerini dengede tutarak uluslararası ticaret dengesizliklerini gidereceği öngörülmüştür. Ancak tam tersine Bretton Woods sistemi sonrası dönemde küresel ölçekteki ticaretteki dengesizliklerin arttığı, iktisadi dalgalanmaların daha sık gerçekleştiği duruma gelindiği ve döviz kurlarındaki değişimlerin arttığı gözlemlenmiştir. Kurlardaki değişimler; para arz ve talebinde, faiz oranlarında ve gelirden belli başlı bir kısım değerlerdeki değişimlerin yanı sıra beklentilerdeki değişim, spekülasyon girişimleri ve döviz kuru rejiminin tercihleri gibi olguların sonucunda da meydana gelmektedir. Diğer taraftan merkez bankalarının uyguladığı para politikaları ve döviz piyasasına müdahale etmesi de döviz kuru değişimlerine sebep olmaktadır. Döviz kuru sistemlerindeki tercihler dünyada çeşitli etkilere sebep olmuştur. Bu nedenle döviz kurunun tarihsel seyrini incelemek bu unsuru anlamada ve genel çerçeveyi oluşturmada önem arz etmektedir. Ayrıca, döviz

kurları üzerinde meydana gelen değişmeler en çok yabancı paralarla işlem gören dış ticaret dengesi üzerinde etki etmektedir. Döviz kurlarında karşılaşılabilecek bir değişim aynı zamanda dış ticaret hacmini de değiştirmektedir. İktisat yazınına oldukça fazla ilgilendiren dış ticaret dengesi ve döviz kuru ilişkisi araştırmalara konu olmaya devam etmektedir.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'nin RDK'yi hesaplama şekline dolayısıyla Türkiye'de RDK'nin artması ulusal paranın değer kazandığı, diğer taraftan RDK'nin düşmesi de ulusal paranın yabancı paralar karşısında değer kaybettiği şeklinde anlaşılmaktadır yani nominal kurun artışının veya azalışının yorumlanmasından farklılık göstermektedir.

İktisat yazınında, ülkenin ulusal parasının değer kazanmasının ihracatı azaltacağı ve ithalatı arttıracığı öngörülmektedir. Ancak, bunun gerçekleşmesi için ihraç malların yurtdışı esnekliği ve ithal malların yurtiçi esnekliğinin önem arz ettiği Marshall-Lerner koşulunun sağlanması gerekmektedir. Eğer bu koşul sağlanıyorsa RDK'nin artmasının ihracatı azaltıp, ithalatı arttırabileceği öngörülebilmektedir.

Çalışmanın konusuna ilişkin teorik beklentiler; TCMB'nin RDK hesaplama yönteminden dolayı, yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye'de RDK'nin artması, ulusal paranın değer kazanması anlamına geldiği için, ihraç malların fiyatı pahalılaşacağı ve ithal malların fiyatı ucuzlayacağı için DA'nın artması beklenmektedir. Türkiye'nin üretim yapısı ithalata bağımlı olduğu için büyüme arttıkça dış ticaret açığının artacağı öngörülmektedir. Bu nedenle çalışmada kullanılan diğer bağımsız değişken olan Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH) arttıkça, dış ticaret açığının artacağı öngörülmektedir.

BÖLÜM 1

DIŞ TİCARET VE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

Bu bölümde kavramsal olarak dış ticaret olgusuna yer verilecek olup, dış ticaretin kronolojik olarak tarihsel bağlamı ve dönüşümü ele alınacaktır. Ayrıca geleneksel dış ticaret teorileri ile yeni dış ticaret teorilerine yer verilmiştir.

1.1. Dış Ticaret Kavramı

Küreselleşmenin 20'nci yüzyılda beraberinde getirdiği gelişmeler ülkelerin sadece iç siyasetlerine yansımakla kalmamış, büyük oranda dış siyaseti ve buna bağlı olarak dış ticareti de etkilemiştir. Özellikle ticaretin uluslararası alanda büyük oranda serbestlik kazanması, ülke ekonomilerinde rekabetçi bir ortamı da beraberinde getirmiştir. Rekabet içerisine giren ülkeler bu ortamdan ithalat ve ihracat olmak üzere iki yönlü olarak bir yansıma yaşamışlardır (Şentürk, 2014).

Dış ticaretin ülke ekonomileri üzerinde durağan ve sürekli olmak üzere iki önemli faydası bulunmaktadır. Dış ticaretin durağan faydaları, iş bölümü ve karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı olarak gelişen ülkeler arası uzmanlığı meydana getirmektedir. Dış ticaretin sürekli faydaları rekabet, iç ekonomide bulunan ürün fazlasına pazar sağlama ve iç piyasa talebinin karşılanması, ülke kaynak ve üretim açıklarının giderilmesi, ekonomide dinamik bir oluşumun sağlanması olarak sıralanabilir (Seyidoğlu, 2003). Wasserman ve Haltman'a (1962) göre dış ticaret, 'farklı ülkelerin sakinleri arasındaki ticari işlemlerin tümünü' anlamlandırmaktadır.

1.2. Dış Ticaretin Gelişimi ve Dönüşümü

Sanayileşme, gelişmiş ulaşım yolları, küreselleşme, çok uluslu şirketlerin yaygınlaşması ve dış kaynak kullanımının artması uluslararası ticaret sistemi üzerinde çok büyük etkiye sahiptir. Küreselleşmenin hayat bulması ve devamını sağlayabilmesi için uluslararası ticaretin arttırılması büyük bir önem arz etmektedir. Dış ticaret olmadan ülkeler, kendi sınırları içerisinde üretilen mallar ve hizmetler ile sınırlı kalmaktadır (Kozak ve Sporek, 2014).

Ülkelerin dış ticaret faaliyetlerinde ihracat ve ithalat önemli bir yere sahiptir. İhracat, dışarıdan alınan ya da ülkede üretilen mal ve hizmetlerin yurt dışında faaliyet gösteren

gerçek/tüzel kişilere satışının gerçekleştirilmesi ve söz konusu satışın meydana getirdiği masrafların yasal zeminde belirlenen zaman dahilinde herhangi bir bankada Türk lirasına dönüştürülmek sureti ile tahsilinin tamamlanması anlamına gelmektedir (Avcı ve Çengel, 2018). İthalat ise başka ülke ya da ülkelerde imal edilen malların diğer farklı ülkelerdeki alıcılar tarafından satın alınması işlemidir. Bir başka deyişle ithalat, gerçek ya da tüzel kişilerce yurt dışından bir malın mevzuat hükümleri gereğince alınarak bedelinin yine yurt dışına aktarılmasıdır (Yurdakul, 2014). Dış ticaretin tarihsel bağlamda geçirmiş olduğu dönüşüm ve gelişim süreci dış ticaret teorilerinin ele alındığı alt başlıklarda yer almaktadır

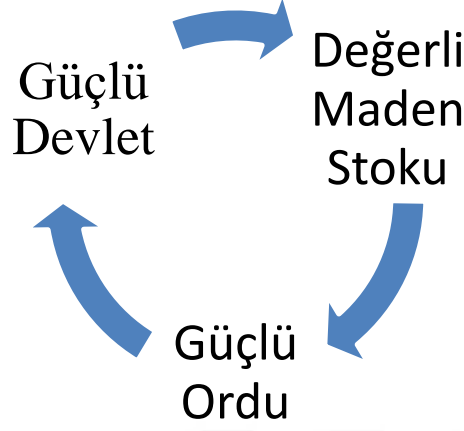
1.3. Dış Ticaret Teorileri

Dış ticarete mal hareketliliğinin ve ihracat-ithalat ilişkisinin açıklandığı belli başlı teoriler ortaya koyulmuştur. Dış Ticaret Teorileri başlığı altında Merkantilizm, Fizyokrazi, Mutlak Üstünlük Teorisi, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, Keynesyen Büyüme Teorisi, Neo-klasik Teoriler ve Yeni Dış Ticaret Teorileri ele alınmaktadır.

1.3.1. Merkantilistler

16 ve 18'nci yüzyıllar arasında devletlerin birbirinden farklı olarak gerçekleştirmiş olduğu birçok iktisadi olguya atıfta bulunan Merkantilizm zenginlik, güçlü ordu ve güçlü devlet, değerli yeraltı ve yer üstü kaynak zenginliğinin birbiri ile olan ilişkisinden ortaya çıkmıştır. Bu dönemin ekonomik alanda en belirgin özelliği, değerli madenlerin ve yer üstü zenginliklerin ana damarı oluşturmasında yatmaktadır. Söz konusu zenginliğin korunması ordu gücü ile, bu zenginliğin elde tutularak yönlendirilmesi ve işlenmesi ise devletin yönetim gücü ile doğru orantılıdır. Çünkü güçlü devlet, güçlü ordunun bir ürünüdür ve maden zenginlikleri de savaş malzemeleri temin edebilmenin önemli bir nedenidir (Görgün, 2019). Bu bağlamda 16-18'nci yüzyıllarda devletlerarası güç ilişkilerini belirleyen etmenler güçlü bir ordunun varlığı ve değerli kaynakların yoğunluğudur. Merkantilist dönemde devletin ekonomi anlayışında belirleyici rolünü de buraya dayandırmak gerekmektedir. Çünkü devletler ordu ve kaynaklara daha fazla yatırım yaparak önemli bir coğrafi faktör olarak kendisini göstermektedir. Bunlar, dış ticarete yönelik politikalar ile ülke içine yönelik düzenlemeler olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır (Çitil, 2020). Merkantilizm döneminde bir devletin güçlü bir orduya sahip olması beraberinde değerli maden

stoklarına ulaşmasını da kolay kılmaktadır. Bu üç bileşen arasındaki ilişki aşağıda yer almaktadır.

Şekil 1. Merkantilizm’de Devlet-Ordu-Değerli Maden İlişkisi

Kaynak: (Çitil, 2020)

Sanayi Devrimi’ne kadar gelinen süreçte uluslararası ticaretin büyük oranda tarımsal üretim üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir. Dönem düşüncesinin ve uluslararası siyasi yönelimlerin Merkantilist düşünce yapısına göre uyarlandığı görülmektedir. Sanayi Devrimi’nin meydana getirdiği Klasik Liberal düşünce, gerek ortaya koymuş olduğu değişiklikler gerekse yarattığı sonuçlara bağlı olarak dış ticarete ve ekonomi biliminde devrim niteliğinde bir değişim sürecini beraberinde getirmiştir (Bayraktutan, 2003). Merkantilist düşünce yapısı insanların ekonomik zenginliklerinin kaynağını sahip oldukları yeraltı ve yerüstü kaynaklara bağlaması nedeniyle uluslararası ticaretin genellikle ihracat yapan taraf yararına olacağını öne sürerken; ortaya çıkan Sanayi Devrimi ile birlikte geniş üretim bandı için serbest ticaretin gerekli standartlarını sağlayamamıştır. 18’nci yüzyılın sonuna doğru Klasik İktisat, Newtongil paradigmaya analogi ile gelişim göstermeye başlamıştır. Bu şekilde Newtongil bakış açısı, ekonomik ilişkilerin kurulum ve işleme sürecinin doğanın kurulum ve işleme sürecine büyük oranda benzediğini, bu bakımdan da İktisadın da doğayı kusursuz gören Newtongil Fizik Bilimine benzetilmesi gerektiği algısı ortaya çıkmıştır (Tezel, 1997).

Seyidoğlu (2016)’na göre, Merkantilizm dönemi her ne kadar güç, maden kaynakları ekseninde bir döngüye sahip olsa da yapı olarak feodalite döneminin düşüşte olduğu

ve ulus devletlerin yükselişe geçtiği dönemin etkilerini barındırmaktadır. Avrupa’da İngiltere, Fransa, İsveç, Hollanda, Danimarka gibi ülkelerin üniter yapılarını bu dönemde sağlamış oldukları görülmektedir. Avusturya- Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu gibi devletlerin çokuluslu yapıya sahip olmaları nedeniyle üniter yapıya geçememişlerdir. Üniter yapıyı sağlayan devletlere bakıldığında, bu devletlerin daha önce prenslikler, kontluklar ya da feodal beylikler tarafından çok parçalı bir yapıda oldukları görülmektedir. Merkantilizmin bu bağlamda ulus devletlerin oluşum sürecinde hükümdarların otoritesini artırıcı ve tek ülke anlayışını tetikleyici bir özelliğinin olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kaynakların tek elde toplanması düşüncesi bu topraklarda güçler arasında çatışmayı doğurmuş, bu çatışma neticesinde güçlü olan yönetimler diğerlerini hükümlerine altına alarak ülke genelinde üniter yapıyı teşkil edebilmişlerdir.

Modern zamanlardan önce, para politikasının veya doğrudan kamu yatırımlarının kullanımı olmadığında yapılan yoğun tercih lehte dış ticaret dengesi kanalı ile enflasyonun teşvikidir. İhracat fazlası, ürünlerin fiyatlarının yüksek tutulmasını sağladığı ve altın girişinin faiz oranlarını düşürdüğü bilinmektedir. Bu şekilde ihracat fazlası, para arzını arttırmakta ve yatırım ile istihdamı canlandırmaktadır. Keynes, bu durumu “merkantilist öğretideki bilimsel doğruluk unsuru1’ olarak tanımlamaktadır (Blaug, 2013).

1.3.2. Fیزیokratlar

Merkantilizm, 18’nci yüzyıl sonrasında gerek ekonomi bilimi gerekse siyasi açıdan birtakım eleştirilere konu olmuştur. Söz konusu eleştiriler beraberinde Fیزیokratları ortaya çıkarmıştır. Fیزیokrasi, liberal iktisadi sistemin ilk öncülerinden birisi olarak kendisini göstermektedir. Fیزیokrasinin ortaya çıkması sanayi ve ticari alanlara dair faaliyetleri verimsiz olarak görmekte, buna karşın ekonomik gücün kaynağının toprakta olduğunu kabul etmektedir. Fیزیokratlara göre toprak, üretim yapılan zenginliğin kaynağını oluşturmaktadır. Bu nedenle ülkeler topraklarının verimini arttırarak zenginliklerini de arttırmış olmaktadır. Bu bağlamda toprak, üretimi ortaya koyduğu için toprak sahipleri de toprağın büyüklüğüne göre vergilendirilmelidir (Meek, 2013).

Fizyokrazi düşüncesi, temel eleştirisini Merkantilist düşüncenin zenginlik artışı sağlayamayacağını öne sürmekte ve bu düşüncelerini Hume'un fiyat seviyesi ile piyasadaki para miktarı arasındaki ilişkiyi ele alan görüşü ile desteklemektedir. Hume'un bu düşüncesine göre, dış ticaret fazlası veren bir ülkenin değerli maden miktarında artış olmaktadır. Ülke içinde bu şekilde para miktarının artması, ürünlere olan talebi de arttırmakta ve ürün fiyatlarının yükselmesine yol açmaktadır. Yurtiçinde fiyatların bu şekilde yükselmesi, daha önce ihracatçı bir ülkeyi artan iç talepler ve fiyat artışı nedeniyle ihracat yapamaz hale getirmektedir. Bu nedenle fizyokratlar, dış ticarete müdahale etmek ülkelere zenginlik getirmemekte, bunun için ticari faaliyetleri üstündeki müdahalelerin kaldırılması gerektiğini ifade etmektedirler (Çitil, 2020). Fizyokratların Merkantilizme getirmiş oldukları bu eleştiri aynı zamanda ticarete serbestleşmenin de ilk adımı olması bakımından önem taşımaktadır

1.3.3. Klasikler ve Mutlak Üstünlük Teorisi

Klasik İktisatçıların bakış açısına göre, Emek dışındaki bütün üretim faktörleri, doğal kaynaklar ve sermayenin farkında olan Klasik İktisatçılar, doğal kaynakları tanrının bir lütfu olarak görmekte ve sermaye ise birikim yapılmış emek olarak algılanmaktadır (Bayraktutan, 2003). Adam Smith 1776 yılında kaleme almış olduğu "Ulusların Zenginliği" kitabında dış ticaretin neden yapıldığını açıklamak için modern dış ticaret teorisinin oluşmasına önderlik eden teorilerden birisi olarak Mutlak Üstünlük Teorisi kavramını kullanmaktadır. Daha önce -Fizyokratlar bir kenara bırakılırsa- dünyada geçerli olan Merkantilist düşüncede dünya zenginliklerinin sabit olduğu, ülkelere birisinin kazancının diğerinin kaybı olduğu ve dış ticaretin bir "sıfır toplamlı oyun" olduğu anlayışı hakimdir. Mutlak Üstünlük Teorisi ile ülkelerin serbest bir ticaret ekseninde diğer ülkelere oranla daha düşük maliyetle üretmiş olduğu maddelerin mutlak üretim üstünlüğünü beraberinde getirdiği, bu malların üretiminde uzmanlaşmanın, bunları ihraç etmenin bunların dışında pahalı üretim maliyeti olanların ise ithal etmenin dış ticaret refah düzeyini arttırabileceği düşüncesi geçerlilik kazanmıştır (Palacıoğlu, 2018).

Mutlak Üstünlük Teorisi, ortaya çıktığı ilk dönemden itibaren geniş bir kullanım alanı görmesine rağmen ülkeler arasında meydana gelen ticareti tam anlamı ile karşılayamamıştır. Ülkelerden birisinin yoksul bir ülke, diğerinin ise ileri düzeyde

sanayileşmiş bir ülke olduğu varsayıldığında gelişmiş ülkenin bütün ürünlerde mutlak üstünlüğe sahip olması halinde ne olacağı açıklanamamıştır. Bu sorunun cevabını ise takriben 40 yıl sonra David Ricardo tarafından ortaya koyulan ve bugün uluslararası ticaretin önemli bir alanını teşkil eden Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi verebilmiştir (Palacıoğlu, 2018). Ricardo'nun ortaya koymuş olduğu bu teoride Mutlak Üstünlük Karşılaştırmalı Üstünlüğün bir özel alanıdır. Mutlak üstünlüğün bulunduğu yerde aynı zamanda karşılaştırmalı üstünlük de bulunmaktadır. Burada önemli olan üstünlüklerin boyutudur. Bir ülkenin diğer bir ülkeye göre hangi malların üretiminde yüksek oranda üstünlük kurdu ise o mallarda uzmanlaşmalıdır. Daha az verim getiren mallarda üretime yönelmenin kaynak israfına yol açacağı ifade edilmiştir.

1.3.4. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

David Ricardo, Mutlak Üstünlükler Teorisi'nin uluslararası ticarete ihracat- ithalat kapsamını daraltacağını öngörmüş, uluslararası ticarete üretim maliyetinin yerine üretilen malların farklılaşması hususunu ön planda değerlendirmiştir. Bu bağlamda uluslararası ticaretin bir ülkenin diğer ülkelere karşı mutlak üstünlüğü değil, ülkeler arası ticarete karşılaştırmalı farklılığı önem kazanmaktadır. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, bir ülkenin ürettiği malların tamamında diğer ülkelere göre daha fazla üstünlük kazanmış olsa da karşılaştırmalı bir şekilde en fazla üstünlüğe sahip olduğu malların üretiminde uzmanlaşmasını ve buna karşın daha az üstünlük göstermiş olduğu malları ithal etmesini (bu malların ithal maliyetinin üretim maliyetinden daha düşük olduğu düşünülmektedir) öngörmektedir. Bunun gerçekleşmesi için iki ülke arasında uluslararası fiyat oranı ve yurtiçi değişim oranları farklılık göstermelidir. Üretilen malların maliyetini meydana getiren tek faktör, emektir. Çünkü emek, ülke içinde tam hareketli iken ülkeler arasında tam hareketsiz bir yapıya sahiptir (Bayraktutan, 2003).

Dış ticarete karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı uzmanlaşma, üretimin ve buna bağlı olarak tüketimin artmasına neden olmakta ve belli ölçülerde refah artışı da sağlamaktadır. Bu teoriye bağlı olarak oluşan uzmanlaşma sonucu üretimde meydana gelen artış, ülkeler tarafından paylaşılarak yapılan bu ticaretten belirli bir kazanç elde edilmesini sağlamaktadır.

1.3.5. Keynesyen Büyüme Teorisi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Büyük Buhran ile birlikte önem kazanan Keynesyen öneriler, 1970'li yıllara kadar finans sistemi üzerine uygulanan politikalarda da etkili olmuştur. Böylece, Büyük Buhran'dan petrol krizlerine kadar geçen dönemde Keynesyen öneriler çerçevesinde, reel piyasalarda olduğu gibi, finans piyasalarında da kamu müdahalesi artmıştır. Keynesyen bakış açısının büyüme teorisi, Harrod-Domar Modeli üzerine kurgulanmıştır. Keynesyen iktisadın temel önerileri, Büyük Buhran'dan çıkışa yöneliktir ve önemli ölçüde kamu müdahalesine dayalıdır (Orhangazi, 2008). Teoriye göre, ekonomideki istikrarsızlıklarda temel iktisadî sorun hâsıla için yeterli talep yaratılamaması olduğu için, yatırımlardan ziyade tüketici talebini artırıcı kamu müdahaleleri uygulanmalıdır. Çünkü tüketici talebinin artması ile faiz oranlarının kamu müdahaleleriyle düşük seviyede sabit tutulması arasında bir istikrarlılık vardır.

Erdem ve Dumrul (2014)'a göre, finans piyasalarına Keynesyen bakış açısı daha ziyade verimsizlik ve istikrarsızlık üzerinedir. Nitekim, Keynes'e göre finans piyasasındaki fiyat oluşumları spekülâtörler tarafından belirlenmektedir ve bu yüzden bir ülkenin sermaye piyasasının gelişmesi, bir kumarhane faaliyetinin gelişmesini andırır. Zaten, Keynesyenlere göre 1929 Büyük Buhranı'nın en önemli nedenlerinden biri de, denetimsiz ve düzenlemeden yoksun finans piyasalarının aşırı genişlemesidir.

Keynes, dış ticarete fazla veren ülkelerin küresel bağlamda toplam talebi zayıflattığını, ticaret yapılan ortaklar üzerinde ise "negatif dışsallık" yarattığını ve bu durumun dış ticaret açığı veren ülkelere çok daha fazla oranda küresel refah için tehdit oluşturduğunu belirtmektedir. Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ)'deki finans piyasaları ise genellikle spekülâtif özellikler arz eder ve piyasalar içerden ticaret ile manipüle edilmeye son derece müsaittir. Bu ülkelerde finans piyasalarının, spekülâtif aşırı fiyat oluşumlarının, piyasalarda varlık fiyatlarında aşırı dalgalanmaların ve küçük tasarruf sahipleri arasında büyük bir itimatsızlık oluşturan piyasa aksamalarının tehdidi altında olduğu ileri sürülmektedir. Belirtilen nedenle, Keynesyen ekolde finans piyasalarının istikrarının GOÜ'lerde daha fazla önceliğe sahip olduğu ve finansal gelişmenin hükümetin inisiyatifi ve yönlendirmesi altında gerçekleşmesi gerektiği de iddia edilmektedir (Akçoraoğlu, 2000).

1.3.6. Neo-Klasik Teoriler

Klasik dış ticaret teoriden sonra, Neo-Klasik'çi iktisatçılar Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin bazı eksikliklerini gidermeye yönelik farklı fikirler geliştirmişlerdir. Bunlardan biri olan İngiliz İktisatçı Alfred Marshall Mill Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin talebi göz önünde bulundurmadığına yönelik eleştiride bulunarak Karşılıklı Talep Kanunu'nu geliştirmiştir. Daha sonra teklif eğrilerini geliştirerek Karşılıklı Talep Kanunu'nun arz ve talebin dış ticaret hadlerinin belirlenmesindeki eksikliğini gidermeyi amaçlamıştır (Arslan ve Gövez, 2023).

Klasik dış ticaret teorilerinin en yoğun eleştirisi emek-değer teorisine dayanarak emek dışındaki ticari faktörlerin maliyete ve ithalat-ihracat ilişkisine yapmış olduğu etkiyi gözden kaçırmasıdır. Neo-klasik iktisat uzmanları buna karşın emekle birlikte söz konusu faktörleri de içine alan 'fırsat maliyeti' kavramını geliştirmişler; içeriğini bozmadan David Ricardo'nun geliştirmiş olduğu modeli güncellemişlerdir. Bu ekseninde üretimin ortaya çıkışı, emek ile birlikte kullanılan diğer faktörlerin toplamını göstermektedir. Üretim maliyetinde ise bir birim mal üretmek için sadece emek ve hammadde yer almamakta, üretim aşamasının gerçekleşmesi için ortaya koyulan bütün maliyetler bu kapsama dahil edilmektedir. Bir malın fırsat maliyetine bakıldığında, o malın üretimini arttırmak için kullanılacak kaynakları elde etmek üzere bir diğer malın üretiminden belli oranda vazgeçilmesini öngörmektedir (Bayraktutan, 2003). Neo-Klasik Ticaret Teorileri Faktör Zenginliği Teorisi ve Fırsat Maliyeti Teorisi olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

1.3.6.1. Faktör Zenginliği Teorisi

1900'lü yılların ikinci çeyreğinde dış ticaret teorileri alanında genel yaklaşım, Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi olarak görülmektedir. Bu teoride ülkeler arası fiyat farklılığı bulunmamakta ve emek verimliliğinde meydana gelen farklılık üzerinde durulmamaktadır (Bayraktutan, 2003). 1920'lerin sonuna kadar uluslararası ticaretin genel olarak arz faktörleri ele alınarak Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. 1930'lu yıllardan itibaren Eli Filip-Heckscher ve Bertil Gotthard-Ohlin tarafından geliştirilmiş olan Heckscher-Ohlin Teorisi ile uluslararası ticarete arz faktörü değil, üretim faktörleri önem kazanmaya başlamıştır. Faktör Zenginliği Teorisi olarak da adlandırılan Heckscher-Ohlin Teorisi,

ülkelerin ellerinde fazlaca bulunan faktörlerin yoğun olarak kullanıldığı mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları ifade edilmektedir (Atik, 2006; Çitil, 2020).

Eli Filip-Heckscher ve Bertil Gotthard-Ohlin tarafından ortaya koyulan bu teoride, uluslararası ticarete bir ülke hangi üretim faktörüne yoğun bir şekilde sahip ise (emek/sermaye) yapacak olduğu üretim bu faktör yoğun olarak gerektiren mallarda diğer ülkelere göre karşılaştırmalı bir üstünlük elde edecektir. Sermaye yönünden zengin bir ülke sermaye yoğun mallarda üstünlük elde ederken, emek yoğun bir ülke emek yoğun mallarda üstünlük elde edecektir. Söz konusu üstünlük, beraberinde uzmanlaşmayı da getirmektedir (Seyidoğlu, 2017).

Kimi iktisatçılar tarafından pazar sorunları, artan gelir, kısmi uzmanlaşma dışındaki etkiler ve eksik rekabetler Heckscher-Ohlin Teorisi'nde ne tür olumlu- olumsuz sonuçlar doğuracağı yönünde yapılan çalışmalar yeni teorilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Sen, 2010). Talep koşulları birbirine benzeyen ülkeler bakımından neo-klasik katkıların ortaya koyduğu Heckscher-Ohlin Teorisi'nden gelir dağılımı, faktör fiyatları eşitliği ve Rybczynski Teoremleri meydana gelmiştir (Bayraktutan, 2003). Heckscher-Ohlin Teorisi'nin bir değişik versiyonu olan ve faktör arzındaki değişimlerin üretime yönelik sonuçlarını inceleyen bu teorem (Yılmaz, 1992), iki faktörlü ve iki mallı bir model ile tam istihdam koşullarında söz konusu faktörlerden birisinin arzının artması, bu faktörde yoğun olarak kullanılan malda da bir üretim artışını getirmekte, arzı sabit kalan faktörde kullanılan malın azalım göstereceğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Heckscher-Ohlin Modeli'nin belli başlı varsayımları bulunmaktadır. Bu varsayımların bir kısmı Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nde yer verilen varsayımlardır (İyibozkurt, 2014):

- Ülkelerin mal ve üretim faktörleri benzer özelliklere sahip olup, bu piyasalarda tam rekabet koşulları uygulanmaktadır.
- Ülkelerde üretim faktörü sabittir ve tam istihdam söz konusudur.
- İki ülke, iki mal ve iki üretim faktörü olduğu öngörülmektedir.
- Ülkelerin verimi sabit olmakta ve ölçüğe göre belirlenmektedir.
- Ülkeler arasında üretim faktörlerinin hareketliliği bulunmamaktadır. Buna rağmen ülke içinde üretim faktörü hareketliliği vardır.

- En önemli varsayımlardan birisini de teknoloji oluşturmaktadır. Üretim teknolojisi ülkelerde önemli bir yer tutmaktadır. Teknoloji üretim faktörleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.
- Bir mala ilişkin üretim faktörü yoğunluğu, bütün faktör fiyat oranlarında aynı olmakta, değişim olmamaktadır.
- Malların sınıflandırılması üretim faktörü yoğunluklarına göre yapılabilmektedir (sermaye yoğun ya da iş gücü yoğun şeklinde)
- Ülkeler arasında uluslararası ticaret engeli bulunmadığı için serbest ticaret söz konusudur. Ayrıca ulaştırma maliyetleri bulunmamaktadır.
- Ülkelerde aynı üretim faktörü girdileri ile aynı miktarda malın üretimi söz konusudur. Uygulanan teknikler benzerlik taşımaktadır. Bu savdan anlaşılacağı üzere ülkelere ait eşürün eğrileri her mal için aynı olmaktadır.

Heckscher-Ohlin Teorisi'ne yöneltilen en önemli eleştirel bakış açısı Leontief tarafından yapılmıştır. 1962 yılında Leontief Paradoksu olarak bilinen bu çalışma, Heckscher-Ohlin Teorisi üzerinde önemli bir eleştirel çalışmayı oluşturmaktadır. Leontief Paradoksu, sermaye zengini olan ABD'nin Hindistan ile olan ticaretinde sermaye yoğun mallar ihraç etmesi gerekirken, emek yoğun mallar ihraç ettiğini ve bu sonucun da Heckscher-Ohlin Teorisi ile ters düştüğünü gözlemlemiştir. Buna karşın Heckscher-Ohlin Teorisi ile Leontief paradoksunu bağdaştırmaya çalışan çalışmalar da vardır. Kravis ABD'de emek yoğun malların ithalatından alınan vergilerin, sermaye yoğun malların ithalatından alınan vergilerden daha yüksek olduğunu, dolayısıyla emek yoğun malların ihracatı, sermaye yoğun malların ithalatı şeklinde ortaya çıkmasına neden olduğunu ifade etmektedir. Vanek de doğal kaynaklar üzerinden açıklamaktadır. ABD'de doğal kaynaklar kıt, sermaye ve emek faktörleri boldur, bu durumda ABD doğal kaynakları yoğun kullanan malları ithal etmesi gerekmektedir. Ayrıca doğal kaynakları yoğun kullanan ürünlerin sermaye yoğun tekniklerle üretildiğini belirtmiştir ki bu da ABD'nin sermaye yoğun malları ithal etmesi ile paralel bir durumdur (Sen, 2010). Heckscher-Ohlin Teorisi'nde yapılan revizyonlar ile farklı dış ticaret teorileri geliştirilmiştir. Bu teorilere detaylı olarak girilmemekle birlikte geliştirilen teorilere yönelik bilgiler bir arka sayfada tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Heckscher-Ohlin Teorisi'nden Yeni Dış Ticaret Modellerine Geçişler

Heckscher-Ohlin Teorisi'nin Varsayımları	Varsayımın Revizyonu	Ortaya Koyulan Yeni Dış Ticaret Teorileri
Ülkelerin farklı faktör zenginliğine sahip olmaları	Ülkelerin aynı faktör zenginliğine sahip olabilecekleri ihtimali	Teknoloji Açığı ve Ürün Dönemleri Hipotezi Nitelikli İşgücü Hipotezi
Her iki ülkenin de üretimde benzer ürünler kullanmaları	Ülkelerin farklı teknolojilere sahip olabilecekleri	Teknoloji Açığı ve Ürün Dönemleri Hipotezi
Ölçeklere göre sabit getiri	Ölçeklere göre artan getiri	Monopolcü rekabet ve Ölçek Ekonomileri Teorileri
Talep durumlarının benzerlik taşıdığı	Talep durumlarının farklılık gösterebildiği	Endüstri içi rekabet ve ölçek ekonomileri Teorileri
Ulaşım maliyetlerinin gözardı edilmesi	Ulaşım maliyetlerinin dikkate alınması	Çekim modeli

Kaynak: (Salvatore, 2013: 158-159).

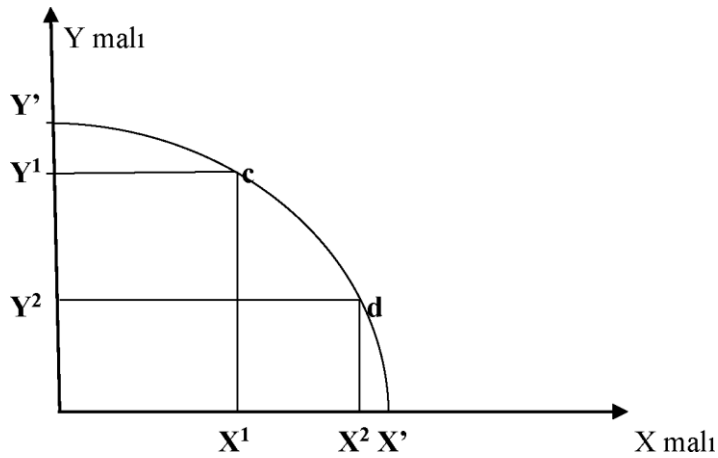
1.3.6.2. Fırsat Maliyeti Teorisi

Gottfried Haberler, emek dışındaki üretim faktörlerinin de modele katılması durumunda, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin emek-değer teorisine dayanmadan da işlediğini ortaya koymuştur. Burada yeni bir kavram karşımıza çıkmaktadır: fırsat (alternatif) maliyeti. Haberler emek-değer teorisi yerine Friedrich von Wieser'in tanımladığı "alternatif maliyet" kavramını kullanmıştır. Bu yaklaşıma göre maliyet,

belirli bir girdi veya girdilerden üretimde kullanılan mutlak miktarlarıyla değil de vazgeçilen alternatiflerle ölçülmektedir. Bu nedenle de fırsat maliyeti olarak adlandırılır (Tonus, 2014).

Fırsat maliyetinde emek maliyetinin benzerlik taşıdığı kabul edilmekle birlikte emek dışında diğer üretim faktörleri de söz konusu dikkate alınmaktadır. Bu teoride kaynakların tam istihdam düzeyinde yer aldığı öngörülmektedir. Buna göre, bir mala ilişkin vazgeçme maliyeti, başka bir malın üretiminin bir birim arttırılması için kullanılmaktadır. Söz konusu gerekli kaynakların sağlanması için bu kaynakları kullanan malın üretiminden vazgeçilmesi gerekmektedir. Yani üretilen mallara ilişkin maliyet, üretimde bulunan faktörlerin tamamına ilişkin parasal değerlerle anlamlandırılmaktadır. Bu bağlamda bir ülke vazgeçme maliyetine ne kadar düşük oranda uygulayabiliyorsa karşılaştırmalı üstünlüğe de sahip olacaktır (Erdemir, 2019).

Neo-klasik dış ticaret teorisinde üretim imkanları eğrisi fırsat maliyetlerinin en belirgin gösterimini sunmaktadır. Üretim imkanları eğrisi, bir ülkenin iki farklı maldan üretim sağlayabileceği alternatif üretim yapısını belirlemek için sahip olduğu üretim faktörlerin tamamının etkin olarak kullanımını göstermektedir. Bu bakımdan X malının üretimi arttırılmak isteniyorsa üretim sınırı üzerinde hareket edildikçe Y malının üretiminden hareket uzunluğu kadar vazgeçilmek durumunda kalınacaktır. Bu durum X malının üretimine ilişkin fırsat maliyetini ortaya koymaktadır (Tonus, 2014). Fırsat maliyeti üretim imkanları eğrisi grafiği üzerinde şu şekilde değerlendirilebilmektedir:

Şekil 2. Üretim İmkanları Eğrisi

Kaynak: (Tonus, 2014).

Şekil 2’de yer alan üretim imkanları eğrisinde X1 malı ile Y1 malının üretim bileşeni c noktasında oluşmaktadır. Ülke bir birim X malından artırırma gitmek istediğinde ve üretim düzeyini X2 kadar çıkarttığına Y malından belli miktarda vazgeçmek zorunda kalacak ve (Y1-Y2) kadar Y malından vazgeçerek Y2 düzeyinde üretimi gerçekleştirmek durumunda kalacaktır. Böylece yeni mal bileşeni d noktasında meydana gelecektir. Yani bir malın üretiminin artması aynı zamanda diğer malın üretiminden belli oranda vazgeçilmesine sebep olmaktadır.

1.3.7. Yeni Dış Ticaret Teorileri

1970’lerin sonuna gelindiğinde uluslararası ekonomide meydana gelen liberal dönüşümler beraberinde yeni dış ticaret teorilerinde önemli derecede etkili olmuştur. Bu teorilerin genel özelliği geleneksel dış ticaret teorilerinde bulunan tam rekabet ve ölçeğe göre sabit gelir düşüncesine karşı eksik rekabet piyasaları ve ölçeğe göre artan geliri merkeze almasıdır (Akkoyunlu, 1996). Yeni dış ticaret teorilerinde ilk olarak geleneksel teoriler ile karşılaştırma yapılmış ve ikame-tamamlayıcılık ilişkisi düzleminde değerlendirmeye gidilmiştir. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinden itibaren gerek uluslararası ticaretin farklı perspektif kazandığı gerekse söz konusu ticaretin açıklanmasına yönelik ortaya atılan teorilerin farklı boyutlara ulaştığı görülmektedir. Yeni dış ticaret teorileri bu bağlamda geleneksel dış ticaret teorilerine alternatif olurken bir taraftan da bu iki teori grupları birbirlerinin tamamlayıcısı rolünde görünmektedirler (Ağcadağ ve Gövdere, 2021).

Yeni dış ticaret teorileri, sadece geleneksel dış ticaret teorilerinin eksik ve hatalarına karşı ortaya çıkmamış aynı zamanda dış ticarete uzmanlaşma eğilimini, dış ticarete elde edilen kazanımları, korumacılığın etkileri gibi birçok önemli sorunu yeniden uluslararası dış ticaret gündemine oturtmuştur. Ortaya koymuş olduğu eksik rekabet piyasaları ve ölçeğe göre artan getiri savı ile yeni dış ticaret teorileri dış ticaret teorisinin yeni bir düzleme geçmesine yol açmıştır (Akkoyunlu, 1996).

Yeni dış ticaret teorileri şu şekilde sıralanmaktadır:

- Nitelikli İşgücü Teorisi
- Teknoloji Açığı Teorisi

- Ürün Dönemleri Teorisi
- Tercihlerde Benzerlik Teorisi
- Ölçek Ekonomileri Teorisi
- Monopolcü Rekabet Teorisi
- Varlık Teorisi

1.3.7.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

Nitelikli İşgücü Teorisinde, nitelikli işgücünün olduğu piyasalarda faaliyet gösteren firmalar bu alanlarda uzmanlaşması gerektiğini savunmaktadır. Ancak, nitelikli işgücünün mevcut olmadığı piyasalarda, işgücü niteliğinin aranmadığı veya önemli olmadığı malların üretimi sağlanmalıdır. Böylelikle dış ticaret işlemlerinde taraf olan her iki piyasada, avantajlı olduğu ve ucuza üretim yaptığı alanda uzmanlaşmış olacaktır. Teori Keessing ve Kenen tarafından geliştirilmiştir (Erdemir, 2019). Fiziki sermayenin oluşturulması ve bu süreçte işgücünün eğitilerek nitelikli hale getirilmesi, firmalarda tasarrufu beraberinde getirmekte ve emek yoğun mallar ile sermaye yoğun mallar bu bağlamda birbirine benzer özellikler taşımaktadır. Kimi iktisatçılar bu iki mal çeşidinin “türetilmiş kaynaklar” kapsamında tek bir çatıda birleştirilmesini önermektedirler (Seyidoğlu, 1999).

Nitelikli İşgücü Teorisi, işgücü kalitesinin artırılmasına yönelik kişisel sermaye yatırımlarının yapılması, işgücünün sermaye ile donatılması, insan gücü ve eğitim planlaması gibi faktörler ile ülkelerin nitelikli işgücü yönünden zenginleşmelerine ve elde etmiş oldukları avantajı uluslararası ticarete kullanmalarını sağlayabilmektedir (Deviren, 2003).

1.3.7.2. Teknoloji Açığı Teorisi

Teknoloji açığı teorisi 1961 yılında Michael Posner tarafından dış ticaret alan yazınına eklenmiştir. Posner tarafından oluşturulan bu teoride teknolojik bir yeniliği ortaya çıkaran bir ülkenin lisans, patent vs. düzenlemelerle ortaya koymuş olduğu yeniliği koruma altına almakta, bu süreçte söz konusu yenilik alanında rekabet gücü artmakta, fakat yeniliğin lisans sürelerinin bitiminde yeniliği taklit eden diğer ülkelere ait işletmelerin ortaya çıkması ile birlikte elde etmiş olduğu yeniliğe yönelik tekel gücünü kaybedeceği ileri sürülmektedir. Bu teori ürünün icadından taklit dönemleri arasında zamansal boşluk yer alması bakımından gecikmeli taklit hipotezi olarak da

adlandırılmaktadır (Erdemir, 2019; Deviren, 2003). Teknolojik Açık Teorisi'nde ürünün taklidinde üç farklı "gecikme ya da "zaman" ortaya çıkmaktadır (Erlat, 2014):

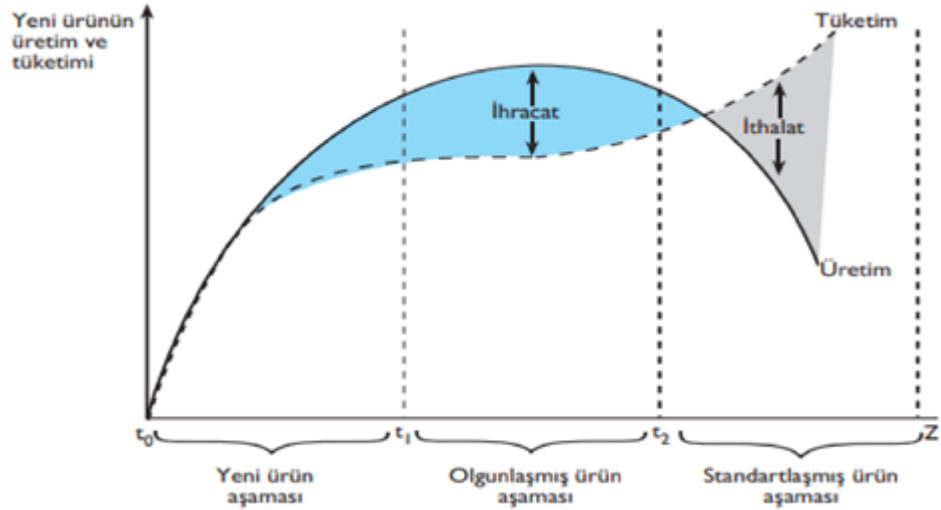
Taklit Zamanı: Yeni ürün elde edebilmek için gerekli zamandır.

Talep Zamanı: Söz konusu ürüne yönelik talebin oluşturulması için taklit edecek ülkede meydana gelen gecikmedir.

Net Zaman Farkı: Taklit Zamanı ile Talep Zamanı arasındaki zaman farkını göstermektedir.

1.3.7.3. Ürün Döngüsü Teorisi

Ürün Döngüsü Teorisi, Raymond Vernon tarafından 1966 yılında ortaya koyulmuş olup, Teknolojik Açık Teorisi'nin genelleştirilmiş ve geliştirilmiş halini ihtiva etmektedir (Vernon, 1966). Vernon tarafından geliştirilen bu teoride bir yeniliği ortaya koyan firmanın ilk etapta dış satıma kapalı olması, yenilik yapılan ürünün olgunlaşma zamanında dış piyasalardan talep görmesi durumu söz konusudur. Ürünün standart hali alması ile birlikte ürünü ortaya koyan firma lisans anlaşmalarından kar elde ederek tek üretici pozisyonunu terk etmekte ve ürün diğer ülkelerde daha ekonomik olarak üretilmeye devam etmektedir. Bir süre sonra ürünü ortaya koyan firmanın bulunduğu ülke söz konusu malı ithal etmeye başlar ve diğer taraftan yenilikçi firma başka ürün ve teknoloji arayışına girmektedir (Erdemir, 2019).

Şekil 3. Ürün Dönemleri Eğrisi

Kaynak: (Erlat, 2014).

Şekil 3’de yer verilen Ürün Dönemleri Eğrisi’ne bakıldığında, her ürünün bir yaşam süresinin olduğu ve bu sürede ürünün üç aşamadan geçtiği görülmektedir. Söz konusu ilk aşama “yeni ürün aşaması” olarak bilinmektedir. Bu aşamada firmaların ürünü ürettikten sonra piyasanın bu ürüne yönelik ilgisi ve tepkisinin boyutunu ölçmeye çalışmaktadırlar. Bu aşamada üründen beklenenler önem kazanmaya başlamaktadır. Gerek üretici, gerekse tüketici malla tanışarak kullanım durumunu ve fayda ve maliyetleri ölçmeye başlamaktadırlar. İhracatın hedeflenmediği bu dönemde ihracat gerçekleşirse bu plan dahilinde değil, spontane gelişen bir durum olmaktadır. İkinci aşamayı oluşturan ürünün olgunlaşma aşamasında, ürün piyasada karakteristik yapısını kazanmaktadır. Piyasada tutulması düşünüldüğünde daha büyük oranda üretimine hız verilmektedir. Burada klasik ve neo-klasik ticaret teorilerinden farklı olarak ölçeğe göre artan getirinin avantajları devreye girmektedir. Bu süreçte piyasada tanınan ve çoğalan mala yönelik bir talep artışı da meydana gelmektedir. Bu durumda ülke bir yandan malın iç piyasada tüketimini sağlarken, diğer yandan diğer ülkelere ihracatını yapmaktadır. Aynı zamanda daha az maliyetle malın üretiminin yapılabileceği bölgeler aramaktadır. Bölgenin bulunması ve orada üretiminin yapılmaya başlanması durumunda mal üretimi bu bölgeye kaydırılmakla üçüncü ülkeler bu malı kaydırılan bu bölgeden almaya başlamaktadırlar. Ülke bu şekilde ulaşım masrafından da kurtulmaktadır. Vernon’un Ürün Döngüsü Teorisi, savını ürünlerin ülkeler arasındaki hareketliliğine bağlı olarak üretim ve ulaşım vs. maliyetlerden kar elde edilmesi düşüncesine dayanmaktadır. Üçüncü aşamayı oluşturan “standart ürün” döneminde ürün, takipçileri tarafından bir deneme malı olmaktan çıkarak standart bir kullanım metasına dönüşmektedir. Bu dönemde ürüne ilişkin üretim teknikleri ve ürün karakteri oturmuş ve ürünün son hali üreticiler ve tüketiciler tarafından kabul görmüştür. Ürünün standartlaşma döneminde tekeli rantlar da ortadan kalkmakta, birden fazla ülkede üretimi yapılmaktadır. Vernon’a bakıldığında, olgunluk döneminde üretim geliştirmekte olan ülkelere de bırakılabilmektedir. Ürünü icat eden ülke ilk başta bu ürünleri ihraç ederken üretilen malın standart hale gelmesi ile birlikte bu ürünün ithalatçısı durumuna geçebilmektedir. Bu tercihe yönelmedeki ana saik geliştirmekte olan ülkelerdeki ucuz işgücünden faydalanmaktır. Bir arabanın Almanya’da üretimi ile Tayvan’da üretimine

bakıldığında Almanya'daki işgücü maliyeti Gürcistan'daki işgücü maliyetinden daha yüksek olmaktadır.

1.3.7.4. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

İsveçli İktisat Uzmanı Staffan Burenstam Linder tarafından geliştirilen Tercihlerde Benzerlik Teorisi, bu iktisat uzmanının adı ile “Linder Teorisi” olarak da anılmaktadır (Erlat, 2014). Tercihlerde Benzerlik Teorisi'nde uluslararası ticaretin fonksiyonu açıklanırken tamamen işin merkezine talebi koymaktadır (Linder, 1961). Bu teoriye göre sanayi malları homojen bir yapıya sahip değildir. Üretilen ürünlerin yapısını ve özelliklerini ülkede bulunan insanların çoğunluğunun zevki belirlemektedir. Geniş bir piyasaya sahip olan firmalar bu malların üretiminde uzmanlaşarak ihracatını yapmakta, buna karşın çoğunluk dışında kalan insanların söz konusu talepleri de benzer zevklere sahip ülkelerin üretiminin ithali kanalı ile sağlanmaktadır (Erdemir, 2019). Bilindiği üzere Faktör Donatımı Teorisi, ticaretin üretim yönüne ağırlık vermekte ve bunun açıklamasını faktör donatımı/faktör yoğunluğu kavramları ile yapmaktadır. Buna karşın Tercihlerde Benzerlik Teorisi, tüketici tercihlerini yani talebi ilk unsur olarak değerlendirmekte, üretim koşullarını tüketicilerin beğenileri ve gelir durumlarının belirlediğini ortaya koymaktadır. Ülkelerin kişi başına düşen gelirleri, çoğunluğun tüketici zevklerini de büyük oranda belirlemektedir. Bu teorinin yöneldiği ülkeler gelir düzeyi yüksek olan sanayi ağırlık ülkelerdir. Bu durumda yüksek gelirli ülkeler iç pazarda güçlü talebe yönelik malları üretmek için ihraç etmektedir. Çünkü bu malların üretimini yapan firmalar ölçeğe göre artan gelirden yararlanarak ortalama maliyetleri kırmakta ve ihracata yönelme ve uluslararası rekabet piyasasında bulunma şansına sahip olmaktadır. Böylece bu ülkenin bu malları ihraç edebileceği pazarlar da benzer gelir düzeyine ve dolayısıyla benzer zevklere sahip ülkelere olacaktır. Bu şekilde sanayi ürünlerinin ticareti geniş oranda benzer gelire sahip olan ve benzer zevklere sahip ülkeler arasında gerçekleşmektedir (Erlat, 2014).

1.3.7.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Ölçek Ekonomileri Teorisi, ülkelerin önceliği ölçek ekonomilerinin bulunduğu ürünlerde uzmanlaşmaya gittiklerini, uzmanlaşma sayesinde maliyetlerin düşürülerek ürünlerin daha ucuza mal edilebildiği düşüncesine dayanmaktadır. Bu durumda maliyeti düşük ürünlerin ihracatında artış yaşanmaktadır (Atik, 2012). Ölçek

Ekonomileri Teorisi, geniş iç piyasa imkanlarına sahip ülkelerin bu teori bağlamında üretimde azalan maliyetler elde ettikleri öngörülmektedir. Bu ülkeler, ölçek ekonomilerinin etkili olduğu malları ihraç ederken diğer malları ithal etmektedirler. Dar iç piyasaya sahip ülkeler ise ihracat piyasalarına üretimde bulunarak ölçek ekonomilerinden fayda sağlama yoluna gitmektedirler. Bu şekilde ülkeler sınırlı ürün çerçevesinde uzmanlaşmakta ve diğer mal çeşitlerinin üretimi için diğer ülkelerle ticarete yönelmektedirler (Deviren, 2003).

Ölçeğe göre artan getiri ile ölçek ekonomileri arasında fark bulunmaktadır. Ölçeğe göre artan getiri üretimde yaşanan artışların girdi maliyetlerinden yüksek olmasını açıklarken, ölçek ekonomileri ise bir firma ya da endüstri boyunda yer alan üretim ölçeğinin genişletilmesi durumunda maliyetlerdeki artışın üretimdeki artıştan daha düşük olmasına ve ortalama üretim maliyetinin azalmasına işaret etmektedir (Seyidoğlu, 1992).

Ölçek ekonomileri, içsel ölçek ekonomileri ve dışsal ölçek ekonomileri olmak üzere iki kısımda ele alınmaktadır. İçsel ölçek ekonomilerinde bir firmanın ürettiği mallar diğer firmaların üretim ölçeklerinden bağımsız olmakta ve kendi üretim ölçeğini genişlettiği ölçüde ortalama maliyetlerin düşmesini ifade etmektedir. Bu ölçek ekonomilerinin bulunduğu en bariz alan otomobil endüstrisidir. Yapılan üretimin büyüklüğü ile ortalama maliyetler ters orantılıdır. Üretim ölçeği büyüdükçe ortalama maliyetler düşüş göstermektedir. Dışsal ölçek ekonomisine bakıldığında, firmaların faaliyet gösterdikleri endüstrilerde bulunan üretim ölçeğinin bir bütün olarak artması her firmanın ortalama maliyetlerinde düşüşü ortaya çıkarmaktadır. Bu ölçek ekonomileri arasında bilgisayar endüstrisi ön planda yer almaktadır (Seyidoğlu, 1999). Ölçek ekonomilerinin dışsal olduğu bir endüstri, birçok küçük firmadan oluşan tam rekabetçi bir piyasa yapısına sahiptir. Bu bakımdan büyük firmalara maliyet üstünlüğü sağlamamaktadır. Buna karşın içsel ölçek ekonomileri küçük firmalara karşı büyük firmaların maliyet üstünlüğü sağladığı görülmektedir (Deviren, 2003).

1.3.7.6. Monopolcü Rekabet Teorisi

1933 yılında Edward H. Chamberlin tarafından ortaya koyulan Monopolcü Rekabet Teorisi, ilerleyen yıllarda dış ticarete uyarlanmıştır. Ölçeğe göre artan getiri, monopolcü rekabet piyasaları ve ürün farklılaştırması bu teoride önem kazanmaktadır. Ayrıca teknolojik değişimler bu teorinin belirleyenleri arasında ön plandadır. Monopolcü rekabet piyasasında çok fazla firma bulunmakta olup, bu piyasada ürün farklılaştırması ile meydana gelmektedir. Her firmanın talep eğrisi negatif eğimli bir pozisyona sahiptir. Ürünü satacak olan firmalar fiyat artışına gittiklerinde müşteri kaybına uğrayacaklarını ve fiyatı azaltma durumunda satışlarını biraz arttırabileceğini bilmektedirler. Bu nedenle piyasada monopol gücünü elde etmesi firmanın farklılaştırdığı ürün üzerinde mümkündür (Deviren, 2003). Aynı zamanda ölçeğe göre artan getirilerin de monopolcü rekabet piyasalarını olumlu yönde etkilediği görülmektedir (Jones ve Neary, 1982).

Monopolcü rekabet piyasasında bulunan negatif eğimli talep eğrisine sahip olan firmalar, talep eğrileri bakımından yüksek bir fiyat esnekliğine sahiptirler. Çünkü piyasada yapılan üretim yakın ikame mallarını kapsadığı için firma talep eğrisinin fiyat esnekliği yüksektir. Buna rağmen farklılaştırılmış mala yönelik tüketici bağımlılığının bulunması, talebin sonsuz oranlı bir esnekliğe sahip olmadığı görülmektedir (Eren ve Donduran, 2001).

Monopolcü rekabetin ortaya çıkmasındaki etmenler arasında ürün farklılaştırması önemli bir yere sahiptir. Bu konuda Chamberlin, ürün farklılaştırmasını ele alabilmek için bir ürün grubunda faaliyet gösteren satıcının malının alıcının gözünde diğer mallardan farklı bir/birkaç özelliğinin bulunması gerektiğini ifade etmektedir. Bu özellik, alıcının var olduğunu düşündüğü bir özellik olabilirken, gerçekten de malda bulunan bir özellik olabilmektedir. Burada önemli olan, alıcının tercihini farklı özelliğe sahip olduğunu düşündüğü maldan yana kullanmasında yatmaktadır (Chamberlin, 1949).

Ürün farklılaştırması kanalı ile birbirine yakın ikame olarak piyasaya sürülen mallarda kalite, kapsam, marka, reklam ya da model yönünden farklılık görülmektedir. Bu minvalde Fransa'nın ürettiği bir otomobil ile Almanya'nın ürettiği bir otomobil birbirinin aynısı olmayacaktır. Bu mallar farklılaştırılmış mallara örnek olarak verilebilir (Deviren, 2003)

1.3.7.7. Varlık Teorisi

Irving B. Kravis tarafından ortaya atılan varlık veya mevcudiyet modeline göre dış ticaretin temel sebebi ekonomide bir malın bulunup bulunmamasıdır. Ülkeler üretilmedikleri veya pahalıya ürettikleri malları dış ticaret vasıtasıyla temin edeceklerdir. Varlık modeline göre her ülkede aynı malın bulunmamasının sebebi; ülkeler arasındaki doğal kaynakların farklı olması, teknolojik gelişme düzeyinde farklılıklar ve geçici tekel oluşturan ürün farklılıştırmalarıdır. Bu teoreme göre sanayi alanında üretim yapan firmaların tarım alanında üretim yapan firmalara göre daha fazla kazanç elde ettiği görülmektedir. Bunun sebebi ise sanayi alanında yapılan üretimde teknolojik gelişmeler daha hızlı ilerlemektedir. Kravis'e göre bu model dört ana faktöre dayanmaktadır. Bu faktörler:

- a) Doğal kaynaklar
- b) Teknolojik gelişme
- c) Mal farklılaştırması
- d) Hükümet politikaları

Bu dört faktörden doğal kaynaklar, teknolojik gelişme ve mal farklılaştırması genel anlamda ticaret artışına yol açmaktadır. Bir ülkede doğal kaynak eksikliğinden bir ürünün üretilmemesi, mutlak bulunmazlık; yüksek maliyet sebebiyle üretilmemesi, nisbi bulunmazlık olarak adlandırılmaktadır. Nisbi bulunmazlığın iki sebebi bulunmaktadır: Ürün farklılaşması ve teknolojik gelişme. Ürün farklılaştırmasında ülkeler diğer ülkelerdeki tüketicilere için farklılaştırılmış mal üretip dış ticarete sebep olurlar. Teknolojik gelişmede ise ülkedeki teknolojik gelişmişlik düzeyinin yeterli olmaması sebebiyle yeni ürünler ülkede bulunmayabilir. Bu durumda gösteriş etkisi ile yeni ürünlere talebin artmasına ve dış ticarete neden olabilmektedir.

BÖLÜM 2

EKONOMİK BÜYÜME VE DIŞ TİCARET

2.1. Ekonomik Büyüme Kavramı

Ekonomik büyüme kavramının farklı tanımları bulunmaktadır. Ekonomik büyüme, bir ülkede ekonominin çıktısında zaman içinde bir artış olarak ifade edilmektedir. Ülke ekonomisindeki üretim artışının önemli göstergelerinden biri de Gayrisafi Yurt içi Hasıla'daki (GSYİH) dinamikler olarak ifade edilmektedir (Özel, 2012).

Diğer bir tanıma göre ise ekonomik büyüme olgusu; “Ülke ekonomisinin makroekonomik göstergelerinde bu hem miktar hem de hacimdeki dalgalanmalar” şeklinde ifade edilmekte ve kişi başına düşen gelirin sürekli artması sağlanmaktadır.

Ekonomik büyümenin çeşitlilik gösteren bir diğer tanımı, Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki (GSYİH) reel artış ve dolayısıyla ülke nüfusuna Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın bölünmesiyle elde edilen kişi başına düşen GSYİH'deki reel artış olarak tanımlanmaktadır. Sayısal olarak bu reel artışlar, ekonomik büyümenin ölçülebilir bir olgu olduğunu göstermektedir.

Bu durumun varlığı, ülke ekonomisinde fiziki ve beşerî sermayenin rasyonel kullanımına, gelişmesine ve ekonomiye ilavelere bağlı olmakla ifade edilmektedir (Afşar, 2009).

Ekonomik büyüme, ülkenin mevcut üretken potansiyelindeki artışa ve üretim yoluyla milli gelirdeki artışa yansıma şeklinde ifade edilmektedir. Ulusal ekonominin kişi

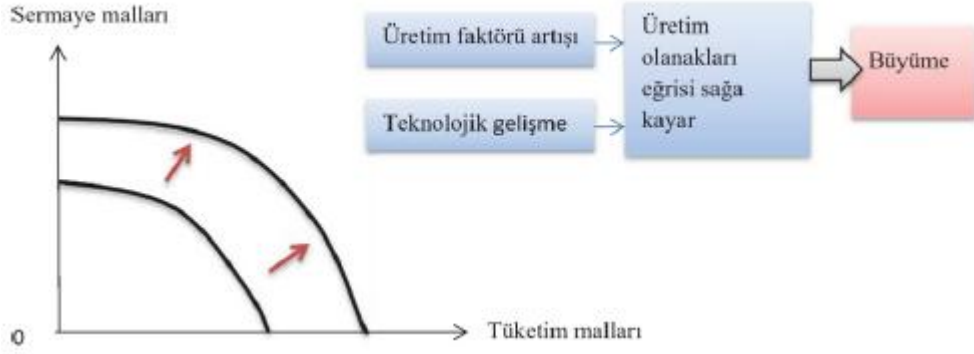
başına düşen reel geliri yıldan yıla artarsa, ekonomik büyüme düşünülebilmektedir. Dolayısıyla ekonomik büyüme genellikle sayısal değişiklikleri açıklamaktadır (Dinler, 2009).

En basit tanımıyla ekonomik büyüme, bir ülkenin imalat sanayiinin belirli bir zaman diliminde ürettiği mal ve hizmet miktarındaki artış olarak ifade edilmektedir. Literatürde ekonomik büyüme, gelir ve üretim şeklinde tanımlanmaktadır. Ekonomik büyümenin gelir biçimindeki tanımı, bir ülkede kişi başına düşen reel gelirdeki istikrarlı artış olarak ifade edilmektedir. Burada kişi başına düşen gelir iki faktör tarafından belirlenmektedir. Bunlar, ülkede üretimin artması ve nüfusun artması olarak gerçekleşmektedir. Burada, kişi başına gelir, ancak üretim artışı nüfus artışını aşarsa artmaktadır. Değişken nüfus artışı burada çok fazla değişmediği için kişi başına düşen gelir artışında belirleyici faktörün üretim düzeyi olduğu düşünülmektedir (Berber, 2017).

İktisadi büyümenin tanımına bakıldığında “İktisadi büyümenin anlam ve içeriği, üretim üzerinden yapılan tanımlamalarla daha net bir şekilde ifade edilebilir. Büyümenin özü uzun dönemli üretim artışlarına dayanır. Bir ülkede, üretim kapasitesinin artışına bağlı olarak toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin üretiminde yaşanan sürekli artışlar iktisadi büyüme olarak adlandırılır” (Berber, 2017) şeklinde ifade edilmektedir. Diğer bir tanım ise şu şekilde ifade edilmektedir; “Bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının zaman içinde artmasına iktisadi büyüme (economic growth) denir. İktisadi büyüme reel GSYH'nin zaman içinde sürekli artması anlamına gelir.” olarak tanımlanmaktadır (Berber, 2017). Ekonomik büyümenin önemi değerlendirildiğinde “İktisadi büyüme, bir ülkede yaşayan insanların yaşam standartlarını sürekli biçimde yükseltmenin tek yoludur. Bu nedenle tüm ülkelerin temel makroekonomik hedeflerinden bir tanesi, hızlı bir iktisadi büyüme gerçekleştirmektir” (Ünsal, 2009).

Genellikle ekonomik büyüme iki farklı şekilde oluşmaktadır. Ülkede üretim faktörlerinin sayısındaki artış, üretim kapasitesinin genişletilmesi veya üretim faktörlerinin verimliliğinin artırılması şeklinde olmaktadır. Ekonomik büyüme, üretim faktörlerinin sayısı ve verimliliği arttıkça uzun vadeli bir dinamiktir, ancak uzun vadede gözlenmektedir. Bütün mal ve hizmet miktarının birleşimlerinin bir ülkenin

üretebileceği şekilde ekonomik büyümede yer aldığı üretim imkanları eğrisi aşağıdaki şekilde sağa doğru kayma şeklinde gösterilmektedir.

Şekil 4. Ekonomik Büyüme

Kaynak: Tekin ve Mert, 2019.

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla göstergesi ekonomik büyümenin ölçülmesinde önemli bir unsur olarak kullanılmaktadır.

Nominal ve reel olmak üzere Gayri Safi Yurtiçi Hasıla iki farklı şekilde ölçülebilmektedir. Bir ülkede belirli bir dönemde Nominal Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), üretilen mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları, yani cari fiyatlarla hesaplanan parasal değeri olarak ifade edilmektedir. Bir ülkede üretilen mal belirli bir yıldaki fiyatlarla ve hizmetlerin belirli bir zamanda Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), yani sabit bir fiyatla hesaplanan değer olarak tanımlanmaktadır. Fiyattaki yıllık değişimlerin Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Nominal Gayri Safi Yurtiçi Hasılda hesaplanan değer olarak ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle, Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, enflasyona göre düzeltilmiş Nominal Gayri Safi Yurtiçi Hasıla olarak ifade edilmektedir. Nominal Gayrisafi Yurt içi Hasıla, ekonomik büyümenin kesin bir ölçüsü olarak görülmemektedir.

Bu, nominal GSYİH büyümesinin bir parçası olarak üretilen mal ve hizmet hacmindeki artıştan kaynaklanmaktadır. İkinci kısım, yıllık fiyat artışlarında veya enflasyonda bir artış olduğundan kaynaklanmaktadır. Ayrıca öngörülen büyümenin gerçek etkisini de gizleyebildiğinden bahsedilmektedir.

Ekonomik büyümeden bahsederken, bazen günlük dilde birbirinin yerine kullanılabilen büyüme ve gelişme kavramlarını akılda tutmak önemli olmaktadır. Ekonomik büyüme, bir ülkenin nüfusundaki, işgücündeki ve üretimle ilgili işlevlerdeki artışı ifade etmektedir. Ancak ekonomik büyüme ile, bir ülkenin üretken yapısının, alınan kaynakların adil bir şekilde dağıtılması yoluyla yüksek katma değer yaratabilmesi ve yaşam standardını veya refahı artırabilmesi için dönüştürülmesi kastedilmektedir (Kaynak, 2011)

Ekonomik büyüme ve kalkınma yakından ilişkili kavramlar olmasına rağmen, ekonomik büyüme tek başına yeterli bir kavram olamamaktadır. Fakat kalkınmanın ön koşulu büyümenin oluşması için ekonomik büyümenin sağlanması olarak nitelendirilmektedir.

Ülke ekonomisini geliştirmek ve kalkındırmaktan söz edebilmek için hak, hukuk, eğitim, özgürlükler ve sağlık gibi birçok alanda olumlu değişimler ifade etmekte, ekonomik büyüme ise herhangi bir değişiklik bulunmamaktadır. Bu iki kavram farklı olsa da aslında tek bir alanda birleştirilmekte ve bunları birbirinden farklı olarak görmek mümkün olmamaktadır.

2.2. Ekonomik Büyümenin Kaynakları

Ekonomik büyüme için gerekli kaynaklar, klasik anlamda dikkate alınan emek, tasarruf, sermaye ve doğal kaynaklar ile içsel büyüme teorisine özel olarak dahil edilen insan sermayesi ve teknoloji olarak ele alınmaktadır.

Büyüme ve kaynaklarını açıklamak politika sağlayıcılar açısından, hala günümüzde ülkelerde popülerliğini korumuş, ekonomi politikasının oluşturulması için çok önemli olmaktadır. Ekonomik büyüme sağlamak ve sürdürülebilir ekonomik büyüme mutlak olarak kılmak, ülkelerin son zamanlarda yüzleşmek zorunda kaldıkları ödevler olarak ele alınmaktadır. Ekonomide her bir değişkeni belirleyen birden fazla değişken bulunmaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyümenin kaynakları farklılıklar oluşturmaktadır.

Ekonomik büyüme üretimdeki artış olarak ifade ettiğimiz için üretim sürecinde yer alan tüm faktörleri büyümenin kaynağı olarak görebiliriz. Genel olarak bu faktörleri şu şekilde sıralayabiliriz;

- İşgücü
- Beşerî Sermaye
- Tasarruf ve Yeni Sermaye
- Doğal Kaynaklar
- Teknolojik Gelişmeler

Üretim faktörlerinin fonksiyonu üretim sürecinde dahil olduğu şekilde aşağıda gösterilmektedir.

$$Y = f(L, K, N, T)$$

L Burada nüfus, yani üretim için gerekli emek miktarıdır; sermaye K, doğal kaynaklar N, anlamına gelmektedir ve imalattaki teknik veya teknolojik ilerlemeler T, anlamına gelmektedir.

2.2.1. İşgücü

Emek veya insan kaynakları, kalkınma sürecinde ekonomik büyümenin belirleyicilerinden biri olarak ele alınmaktadır. Üretim sürecine etkisi açısından A. Smith'in yaşadığı zaman ile karşılaştırıldığında üretim sürecindeki etkinin farklılaştığı önemli açıdan değerlendirilmektedir. A. Smith'in üretken iş olarak ifade ettiği sermayenin ekonomik büyüme için önemi günümüz tartışmalarında da yer almaktadır.

A. Smith'e göre, üretken işgücünün toplam istihdam içindeki payı arttıkça, ekonomik büyüme de tüm çıktılar pahasına artmakta olduğu ifade edilmektedir. Sermaye birikimine neden olan analizde üretken emek, bu birikimi daha da hızlandırdığından bahsedilmektedir. Daha büyük bir sermaye birikimi, daha fazla çalışana işe alma ihtiyacını ortaya çıkartmaktadır. İş bölümü ile birlikte çalışan başına sermaye ihtiyacı artacağı ifade edilmektedir. Klasik iktisatçıların üretken işleyişinde emeğin bireysel bir üretim faktörü olması, onun kendi anlayışlarındaki tutarlılığını garanti eder. Modern ekonomide emekten bağımsız sermaye faktörü, bir başka üretken faktör olarak değerlendirilmektedir (Aytekin, 2017).

Kapitalistlerin amacı D. Ricardo'ya göre para kazanmaktır ve bu nedenle üretimi artırmaya çalışarak, üretimi artırmak için daha fazla emek kiralamak gerektiğinden bahsetmektedir. Sonuç olarak, artan işgücü talebi ücretleri artıracak ve nüfusu

artıracaktır. Nüfus artışı sebebiyle tarım ürünlerine olan talebi artıracak bunun sonucu olarak ekonomik büyümeye yol açacaktır (Muratoğlu, 2011).

İş gücü, üretime fayda sağlayan tüm kas ve beyin gücünü üreten faktörler olarak tanımlanmaktadır. Çalışmak, fiziksel ve zihinsel güçle üretmeye ve iş gücüne yardımcı olmaktadır. Nüfus artışı endüstriyel işgücünü artırdığı gibi ekonomik büyüme için de önem arz etmektedir. Nüfus artışının, üretimi etkileyen kısmı sağlıklı çalışan iş gücünü oluşturmaktadır.

İş gücü ekonominin arz tarafını yani üretim sürecini güçlendirmenin yanı sıra, insanlar ekonominin talep tarafı olan tüketim ve dağıtım sürecine de aktif olarak katılmaktadırlar. Diğer bir deyişle, nüfus bir yandan ekonomik büyümeyi etkileyen faaliyetlere maruz kalmaktadır. Ekonomi için beşerî sermaye üretime katılır ve bir iç pazar oluşturmaktadır (Taban, 2008).

2.2.2. Beşerî Sermaye

Ekonomik büyümeye, nüfusun nicel katkısının yanı sıra niteliksel katkısı da önem arz etmektedir. Büyük, aktif bir işgücü, üretimi artırır ve ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Ancak nüfusun niteliksel olarak gelişmesi de önemli bir konudur. Sağlıklı, eğitilmiş ve teknolojik gelişmeye uygun işgücü nüfusunun bulunması işgücü verimliliğini olumlu anlamda etkilemektedir. Bu durum literatürde beşerî sermaye kavramı ile açıklanmaktadır. İnsan sermayesi, üretim sürecinde yer alan işgücünün bilgi, beceri, birikim ve dinamiklerini ifade ederek diğer üretim faktörlerinin kullanımını daha verimli ve etkin hale getirmektedir (Manga ve ark., 2015). Literatür, teknolojik gelişmenin yanı sıra özellikle modern büyüme teorilerinde oldukça önemli bir rol oynayan beşerî sermayeyi de dikkate almaktadır. Ekonomistler, ekonomik büyümeyi sağlamak ve sürdürmek için teknolojik gelişmeyi içselleştiren insan sermayesine ihtiyaç duymaktadırlar.

Emek verimliliğinin düşmesine ilişkin kanunun yürürlüğe girmesine kadar ki süreçte nüfus artışı üretimi arttıracığından bahsedilmektedir. Başka bir deyişle, daha fazla ekonomik büyümeye yol açacağı ifade edilmektedir. Marjinal emek üretkenliği, ortalama üretkenlikten daha hızlı büyümeyi bıraktığında, üretime eklenen hiçbir işgücü miktarı üretimi artırmaya yönelik fayda sağlayamamaktadır. Bunun ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olacağı düşünülmektedir.

Ülkedeki istihdam düzeyine göre nüfus artışının üretim üzerindeki etkisi, belirleyici bir unsur olarak düşünülmektedir. İstihdam düzeyi, ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmasının yanı sıra, makroekonomik; ülkenin gelişmişlik düzeyini belirlemede kullanılan önemli bir faktör olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle işgücü, büyüme faktörü ve ekonomik büyüme üzerinde etki oluşturmaktadır.

2.2.3. Tasarruf ve Yeni Sermaye

Üretimin en önemli faktörlerinden biri olarak da sermaye birikimi görülmektedir. Üretiminin kolaylaştırılması için gerekli olan sermaye birikimi; mal ve hizmet üretimi ve gerekli makine, teçhizat, araç, sanayi tesisi ve bina gibi kalemleri içeren bu kaynaklar emek gücüyle elde edilmiş üretimde kullanılan araç ve gereçlerin tümü olarak tanımlanmaktadır.

Yeni sermaye yaratmak ve tasarrufları artırmak, verimliliği ve refahı artırarak ekonomik büyümeyi etkileyen bir üretim unsuru olarak görülmektedir. Üretim sırasında mal ve hizmet üretebilme yeteneği olarak ifade edilmektedir. Sermaye kavramı birçok unsuru içinde barındırmaktadır. Altyapı yatırımları, makine, teçhizat, laboratuvarlar, binalar, imalathaneler gibi alanlar sermaye olarak görülmektedir. Sermaye düzeyinin artırılması, büyümenin her aşamasında ülkelerin ekonomik olarak güçlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Sermaye, büyüme odaklı bir ekonomi için en temel ve önemli kaynak olarak görülmektedir. Bu nedenle sadece kullanılan araç ve gereçler yeterli ve yeterince verimli olabileceği ifade edilmektedir. İşçiler yeterli sermayeyi geri getirmede etkin bulunmamaktadır. Sermaye artırmadan üretken bir iş sahibi olmaktan bahsedilemez (Güncavdı ve Küçükçiftçi, 2012).

Bu hem gelişmekte olan ülkeler hem de sanayileşmiş ülkeler için aynı şeyi ifade etmektedir. Daha yüksek yatırıma sahip ülkelerde Dünya Bankası'na göre, büyüme oranları da daha yüksek veri vermektedir. Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde sermaye birikimi ve büyüme genel olarak güçlü seviyeleri görmektedir (Çetin ve Basım, 2012).

Klasik ekonomistler için fiziksel sermaye önemli bir büyüme faktörü olarak ele alınmaktadır. Smith'e göre uluslar, iş bölümü, uzmanlaşma ve sermaye birikimi yoluyla zenginliklerini artırabilmektedirler. Ekonominin olgunluğa geçişi Rostow'un

değindiği gelişim aşamalarında, sermaye birikimi ile sağlanmakta olduğu ifade edilmektedir. Harrod ve Domar büyüme modelinin gözden geçirilmesi, yatırım gibi sermaye birikiminin ekonomik büyüme için kritik olduğunu göstermektedir. Solow tarafından geliştirilen bu model ekonomik büyümenin bir fonksiyonu olarak çalışan başlı başına sermayeyi içermektedir.

Net yatırım hem talebi hem de arzı etkilemektedir. Bir fabrika kurmak istenildiğinde öncelikle gerekli olan demir ve çimento gibi hammadde talep edilmektedir. Üretim tesisi tamamlandıktan sonra üretim ve arz etkisinde artış görülmektedir. Üretim kapasitesindeki artışa üretim değerlerindeki artış eşlik ettiği görülmektedir (Alp Özel 2012).

Yıllar boyunca, sermaye yatırımları ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarında bir faktör olarak ifade edilmektedir. Az gelişmiş ülkelerin tasarruf seviyelerinde Nurkse (1953)'e göre, yoksulluktan kurtulamamasının nedeni olarak düşük tasarruf seviyesi görülmektedir. Düşük tasarruf oranlarının sermaye birikimine karşı olduğuna bağlanmaktadır. Sermaye birikimi beklenmediği için ekonomik büyüme mümkün görülmemektedir. Nurkse, kısır bir yoksulluk döngüsü olarak adlandırdığı bu durumdan çıkış yolunu mevduat hacmini artırmakta olduğu ifade etmektedir (Şahbaz, 2014).

Bir ülkenin yatırım yapmak ve tasarruf etmek için yeterli geliri varsa, yeterli sermayeyi artırmaya başladığı anlamına geldiği ifade edilmektedir. Sermaye arttıran ülkeler, üretim kapasitesini artırarak daha fazla üretim elde edebileceği sonucuna varılmaktadır. Sonuç olarak, yüksek gelirli ve sermaye biriktirme kabiliyetine sahip ülkeler ekonomik büyüme yoluyla daha fazla gelir kazanmaktadır. Yeterli sermaye birikimine sahip olmayan bir ülke varsa, o ülke yatırımı artırmalı ve sermaye birikimini artırmak için yatırım kaynaklarının bir kısmını kullanması gerektiğinden bahsedilmektedir. Yatırım amaçlı kullanmak için kaynakların bir kısmını tüketimi azaltmak olarak amaçlanması gerekmektedir.

2.2.4. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar hem yüzeyde hem de yeraltında bulunan birçok elementten oluşarak ortaya çıkmaktadır. Ölü veya diri olabilmektedir. Doğal kaynaklara örnek olarak ormanlar, su kaynakları, madenler, bitkiler ve hayvanlar verilebilir. Doğal kaynakların

dağılımını ülkeden ülkeye değişiklikler göstermektedir. Bazı ülkelerde bu sayı daha yüksek olabilir, ancak diğerlerinde daha düşük olabilmektedir. Bu konuda avantajlı olan doğal kaynaklar açısından zengin ülkeler olarak görülmektedir (Akça ve Bal, 2017).

Doğal kaynaklar, diğer üretim faktörleri tarafından yavaş yavaş tükenmekte olduğu saptanmaktadır. Ekonomi literatüründe yer alan sıfır arz esnekliğine sahip arazi kıtlığı, tüm doğal kaynaklar için geçerli olan bir kavram olarak ele alınmaktadır. Doğal kaynakların yetersizliği nedeniyle gelir azaltma yasaları geçerli olmaktadır. Azalan verimler yasası, üretim faktörlerinden biri azaldığında veya diğer faktördeki artışa rağmen sabit kaldığında uygulanmaktadır. Diğer faktörlere göre artması mümkün olmakla birlikte, doğal faktörlerin bozulmasına göre azalmakta ve faktörlerin aynı derecede sentezlenmediği için azalan verimler yasasının etkisi ortaya çıktığından bahsedilmektedir (Başol ve ark., 2011)

Özellikle az gelişmiş ülkeler için yeni doğal kaynaklara erişim, olumlu bir ekonomik etkiye sahip olmaktadır. Bunun nedeni, iyi bir maden rezervi bulmanın daha fazla refahı garanti etmesine neden olmaktadır. Örneğin, değerli madenlerin keşfi bir ülke, doğal gaz ve petrol gibi ekonomik değeri yüksek ve yaygın olarak kullanılan kaynakları elde ettiğinde, o ülkenin olumlu beklentileri olur ve bu durum dış ticaret dengesi üzerinde ciddi bir etkiye sahip olmaktan bahsedilmektedir. Daha önce, petrol gibi daha fazla doğal kaynağa sahip ülkelerin daha hızlı geliştiği belirtilmiştir. Bu görüş genel olarak kabul edilse de karşıt görüşler de mevcut olmaktadır. Dünyada bu fikri doğrulayan örnekler bulunmaktadır; Örneğin Japonya ve Güney Kore kaynak zengini olmasalar da araştırma ve geliştirme ve teknoloji gibi faktörleri daha fazla kullandıkları için kaynak zengini ülkelere göre daha yüksek büyüme oranları elde ettiklerinden bahsedilmektedir. Gana, Venezuela, İran, gibi kaynak zengini ülkelere büyüme oranları düşük oranlarda kaldığı bilinmektedir (Akça ve Bal, 2017).

Doğal kaynaklara sahip ülkelere verilen önemden kaynaklı sermaye miktarı ve teknoloji düzeyine göre belirlenmektedir. Sermaye birikimi ve ileri teknoloji üretim yapılarına sahip ülkelerin doğal kaynaklara daha az önem verdiği ortaya çıkmaktadır. Önemli olmasına rağmen, önem vermeseler bile bu kaynaklardan en iyi şekilde yararlanmak için yöntemler kullandıkları bilinmektedir. Bu, sınırlı doğal kaynaklara

sahip gelişmiş ülkelerde vasıflı işgücü deneyimi, ithal hammaddelerin işlenmesi, Ar-Ge ve bilgi teknolojisinin doğru kullanımı ile bağlantılı olduklarını görülmektedir. Ayrıca, gelişmemiş tasarruf olanakları sınırlı olarak teknolojik olarak az gelişmiş ülkelerde doğal kaynaklar giderek daha önemli hale gelmekte ve ekonomik açıdan doğal kaynaklar bu ülkelerin nüfusunun refahının bir unsur oluşturmakta olduğundan bahsedilmektedir (Başol ve ark., 2011).

2.2.5. Teknolojik Gelişmeler

Teknolojik gelişme, daha kısa sürede daha fazla üretim gerçekleştirecek şekilde daha yüksek verim kazanılmasını sağlar. Böylece teknolojik gelişme, bu gelişmenin sürdürülebilirliğini ve ekonomik büyüme için gerekli olan üretimin artmasını kolaylaştırmaktadır.

Üretim sürecinde teknoloji, bilgi ve organizasyonu daha verimli kullanarak bir ürünü daha düşük maliyetle üretmek için kullanabilmemiz adına üretim kapasitemizi arttırmayı sağlamaktadır. Bu nedenle, üretim kapasitesindeki bir artış, üretimde bir artışa yol açmakta ve bu da ekonomik büyümeye etkisi bulunmaktadır.

Teknoloji, nihai ürünün kalitesini iyileştirebilir ve daha az çabayla daha fazlasını üretmesini sağlayabilir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve ekonomik gücü günümüzde artık doğrudan teknoloji ile ilgili olmaktadır. Teknolojiye sahip ülkeler, gelirlerini doğru bir şekilde işleyerek, üretim verimliliğini sağlayarak ve uygun yönergeleri izleyerek üretim kapasitesini yakalayan ve geliştiren ülkeler arasında yerini bulmaktadır.

Teknolojik gelişmenin dağıtım üzerindeki etkisi açısından yatırım ve insan gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Üç kategoriye ayrılabilir: emek yoğun, yoğun sermaye ve tarafsız teknik geliştirme şeklinde sınıflandırılmaktadır (Karşıyakalı, 2008). Tüm üretim faktörleri için aynı verimlilik artış oranı, tarafsız teknik gelişme (nötr teknolojik gelişme) olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle, aynı kalitede aynı sayıda girişten daha fazla sonuç elde edilmektedir. Sermayenin teknik gelişimi ve emek yoğunluğu, sermayeye veya emeğe geçişi içerdiğinden, bu teknik gelişmelere kısmi teknolojik gelişme olarak bahsedilmektedir. Sermaye yoğun teknolojilerin geliştirilmesi daha fazla sermaye kullanarak emek tasarrufu sağlarken, emek tasarrufu sağlayan teknolojilerin geliştirilmesi sermaye tasarrufu sağlamaktadır.

Teknolojinin ekonomi dünyasına etkisi neoklasik gibi birçok teoride kendine yer bulmuştur. Teknoloji, neoklasik yaklaşımda bir dış etken olarak görülmektedir. Transfer ücreti olmadığı varsayıldığından alış ve satış kolay olduğu varsayılmaktadır.

Teknolojik yenilik, Schumpeter bakımından büyüme süreci için bir başarı faktörü olarak ele alınmaktadır. Teknolojik yeniliğe odaklanmak, ekonomik büyümede yükseliş sağlayabilmektedir.

Teknolojik faktör, Marksist düşünce sisteminde, proletarya tarafından yaratılan bir değer olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda teknoloji, emek süreci içinde stratejik yönetimin ayrılmaz bir iş akışı parçası haline geldiği ifade edilmektedir. İşgücü burada aktif bir görev almaktadır. Tasarım aşamasından itibaren iş, her üretim sürecinde katma değer yaratmaktadır. İş gücü yetenekleri ve yaratıcı nitelikleri bu sürece dahil olmaktadır.

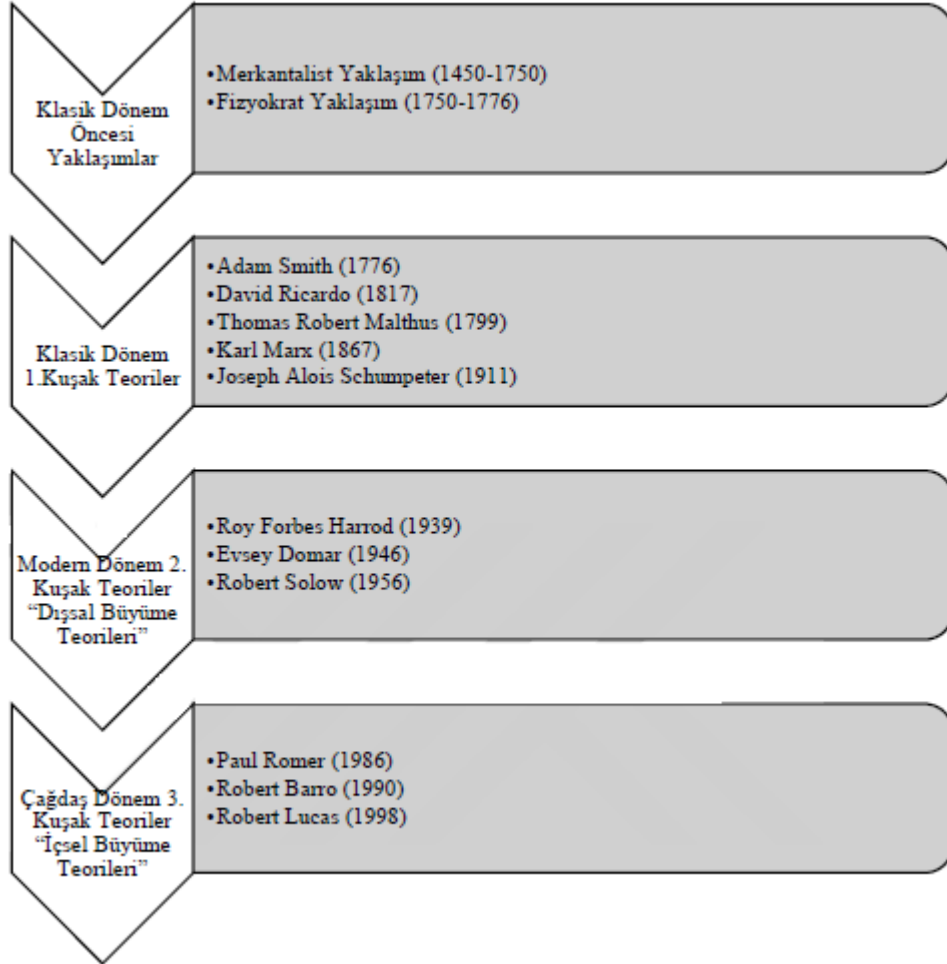
Teknoloji de "Bağımlılık Teorisi'nin önemli bir parçası olarak tanımlanmaktadır. Bağımlılık teorisinin iki yönü bulunmaktadır. Bir yanda merkezi gelişmiş ülkeler, diğer yanda gelişmeye çalışan uydu ülkeler bulunmaktadır. Teknoloji burada ana konumdaki ülkelerde yaratılabilmektedir. Daha sonra üretilen teknoloji, gelişmekte olan ülkeleri bir süre merkezi devletlere bağımlı hale getirmektedir. Genellikle çok uluslu firmalar aracılığıyla teknoloji aktarımı gerçekleştiğinden bahsedilmektedir. Gelişmekte olan ülkelere üretilen teknolojiler transfer edildiğinde bu ülkelerin çok iyi durumda olamayan adaptasyonu ve nakliye maliyetleri yüksek olduğundan verimsiz sonuçlara yol açmaktadır. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki düzey farkı artmakta, azgelişmiş ülkeler borçlanmaktadır. Dış ticaret sorunları, düşük gelir, sermaye yetersizliği gibi sorunlar çerçevesinde şekillenmektedir.

Teknolojik gelişmenin bir parçası olan araştırma ve geliştirme, Adam Smith'in iş bölümü ve uzmanlaşma anlayışına dayalı olarak ekonomik gelişme sürecinde önemli bir rol oynamakta ve günümüze kadar olan ilgisini korumaktadır. Sanayi devriminden bu yana teknolojik yenilik kavramı daha da önemli hale geldiği açıkça görülmektedir. Neoklasik yaklaşımın önde gelen savunucuları Robert M. Solow ve Kenneth J. Arrow, üretim süreçlerinde teknik değişiklikler yoluyla öğrenme gibi kavramları kullanarak

araştırma ve geliştirmenin önemine vurgu yaptıklarından bahsedilmektedir (Erdoğan ve Canbay, 2016).

2.3. Ekonomik Büyüme Teorileri

Ekonomik büyüme ile ilgili analiz ve teorilerin tarihi, makroekonomik okulların tarihine benzemektedir. Çünkü her okulun veya ekolün bir büyüme anlayışı ve makroekonomik politikaya uygun bir teorisi bulunmaktadır. İktisadın bir bilim olarak tanınması klasik döneme kadar dayansa da büyüme konularının klasik dönemden önce de tartışıldığı bilinmektedir (Berber, 2015)

Şekil 5. Genel Olarak Büyüme Teorilerinin Sınıflandırılması

Kaynak: Berber, 2015

Büyüme teorilerinin ilk olarak merkantilist yaklaşımla başladığı ifade edilmektedir. Merkantilist yaklaşım, yaklaşık 300 yıl hüküm süren ve 1450 ile 1750 arasındaki dönemi kapsayan bir ekonomik düşünce sistemi olarak ifade edilmektedir. Ekonomi politikalarında bu yaklaşım Batı Avrupa'nın merkez devletlerinde başarıyla uygulanmıştır. Bu yaklaşımla, ülkede bulunan değerli metallere ilgili olarak zenginlik ve ekonomik büyüme düzeyi ölçülmektedir. Ülkenin altın ve gümüş gibi değerli maden rezervlerinin artırılmasına, sanayi ve ticari kuralların uygun şekilde oluşturulmasına ve sürdürülmesine, ödemeler dengesi kararına ve çıkarları korumaya yönelik tedbirlerin yasaların uygulanmasına bağlı olmaktadır (Berber, 2015)

Fizyokrat iktisadi yaklaşım ise büyümenin tarım sektörünün öncülüğünde gerçekleşebileceğini varsaydığı ifade edilmektedir. Fizyokrat yaklaşım ekonominin doğal bir düzen içinde kaldığını ve bu nedenle ekonomiye devlet müdahalesinin olmaması gerektiği iddia edilmektedir.

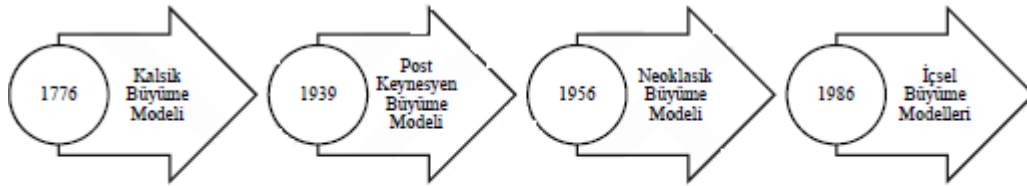
Klasik iktisat anlayışı, 18. yüzyılın sonlarına doğru ve 19. Yüzyılın tamamında iktisat literatürüne damgasını vurduğu ifade edilmektedir. Bu yaklaşım, daha sonra Adam Smith'in görüşlerini dikkate alan David Ricardo tarafından geliştirildiği ifade edilmektedir. Klasik ekonomik yaklaşımın diğer tanınmış temsilcileri Jean Baptiste Say, John Stuart Mill ve Thomas Robert Malthus, olarak bilinmektedir. Birçok önde gelen iktisatçının klasik büyüme teorileri, görüşlerinin bir araya gelmesinden ifade edilmektedir. Ricardo, bu teoriye en çok katkı sağlayan iktisatçı olması sebebiyle büyüme stratejisinden bahsettiğimizde akıllara onun büyüme teorisinden gelmektedir. Ricardo'nun büyüme modeli, 19. yüzyılın başlarında İngiltere'deki durumu yansıttığı ifade edilmektedir. Ayrıca makroekonomik gelir dağılımı olarak Ricardo'nun büyüme modeli kullanılmıştır. Ricardo ekonomik büyümeyi üç ana sınıfın -iş adamları, işçiler ve toprak sahipleri- milli gelir dağılımına bağlar ve ekonomik büyümeyi bu oranları değiştirerek açıklamaktadır (Berber, 2015).

1929 Büyük Buhran'dan sonra, iktisadi düşüncedeki akım Keynesyen düşünce sistemine geçmiştir. Keynesyen düşünce, klasik iktisadi düşüncenin ötesine geçmiş ve bu durum iktisadi büyümenin analizine ilişkin yeni teoriler ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu dönemde R. Harrod ve E. Domar tarafından geliştirilen modern büyüme teorileri ortaya çıkmış ve iktisat literatüründe önemli bir yer tuttuğu ifade

edilmektedir. Modern büyüme teorilerine yaptığı katkılarla tanınan Harrod, esas olarak eksik zamanlı çalışmadan tam zamanlı çalışmaya geçişle ilgili koşulları ortaya atmaktadır. Harrod'un büyüme kavramını takip eden Domar, tam istihdamla sonuçlanan dengeli bir ekonominin koşullarına odaklandığı ifade edilmektedir (Berber, 2015).

1950'li yıllara kadar ekonomik büyüme modelleri konusunda yoğun tartışmalar yaşanmış ve bu yıllardan sonra R. Solow'un 1956 (Taban ve Kar, 2006) yılında öne sürdüğü ekonomik büyüme modeli dışında büyüme konusu 1980'lere kadar arka planda kaldığı belirtilmektedir. Kapalı bir ekonomide tek bir büyüme sektörüne sahip Solow'un büyüme modeli, basit bir Neoklasik model olduğu ifade edilmektedir. Matematiksel anlamda bir diferansiyel denklemi çözenin bu denklemde, sonuçlarını göstermekte olduğu açıklanmaktadır. 1980'lerden beri ekonomik büyüme modellerine farklı yaklaşımlar tartışılmaktadır. Bu dönemde tam bir ekonomik model oluşturmak mümkün olmamakla birlikte, ekonomideki yeni faktörlerin büyüme ile ilişkilendirildiği, yani yeni faktörlerin ekonomik büyümeyi etkileyebileceği kaydedilmektedir. Bu modeller arasında İçsel Büyüme Modelinin seçildiği ifade edilmektedir.

Bu çalışma üzerinde duracağımız teoriler, büyüme teorileri olarak kronolojik bir biçimde zaman çizelgesi şeklinde aşağıda verilmiştir.

Şekil 6. Ekonomi Büyüme Teorileri

Kaynak: Atamtürk, 2007

2.3.1. Klasik Büyüme Teorileri

Büyüme, Klasik büyüme teorisinde sadece tasarruf ve yatırıma bağlı olarak ele alınmaktadır. Diğer bir deyişle, artış tasarrufa yönelik yatırımlardan

kaynaklanmaktadır. Tasarruflar yatırıma dönüştüğünde, müteakip tasarruflar sermaye rezervlerini artırarak büyüme yaratmaktadır.

Klasik teorinin ortaya koyduğu yatırım ve tasarruf arasındaki benzerliğe dayanarak, tasarruf yatırımı azaltır ve dolayısıyla büyüme oranını düşürmektedir. Klasik teori, yatırımların üretkenlik üzerindeki etkisini değerlendirirken, bunların gelir üzerindeki etkisini hesaba katmaz. Ayrıca dış ticaretten kaynak tahsisinin verimlilik ve ölçek ekonomisi gibi statik faydaları vurgulanırken, bilgi ve teknoloji transferi gibi dinamik faydalar dikkate alınmamaktadır (Kamacı, 2012).

“Klasik iktisadi yaklaşım, kapitalist ekonomilerde uzun dönemli büyümenin dinamiği olarak iki faktörü ön planda tutar. Büyümenin olmazsa olmazları olarak nitelenen faktörler sermaye birikimi ve nüfus artışıdır. Azalan verimlerin etkisinde olan bu iki faktör, teknolojik gelişmeyle birlikte uzun dönem büyüme yolunu belirler.” (Berber, 2015).

Burada sermaye birikimindeki artış, üretim yoluyla elde edilen karın yüzdesi ile belirlendiği ifade edilmektedir. Başka bir deyişle, üretim sürecinden elde edilen kar arttıkça sermaye birikimi de artmaktadır. Aynı zamanda artan sermaye birikimi, emek talebini artırmakta olduğu kanısına varılmıştır. Teknolojik anlamda ekonominin gelişimi, iş bölümüne ve uzmanlaşmaya yol açmaktadır. Hızlı nüfus artışından kaynaklı değişimler gıda talebini artırması beklenilmektedir. Buradaki gıda üretimi, ürün kıtlığı ile karşı karşıya olduğu ifade edilmektedir. Bu varsayımlar klasik iktisat düşüncesini şekillendirmektedir. Ayrıca klasik iktisat teorisine göre ekonomik büyüme, farklı yönlerde hareket eden iki güç tarafından etkilenmektedir. Farklı yönlerde hareket eden bu iki güç, ekonominin teknolojik gelişimi ve azalan gıda üretimi durumuna bağlı olarak ele alınmaktadır. Teknolojik gelişmenin yarattığı koşulların ekonomik büyümeye katkı sağladığını varsayarsak; Gıda üretiminin azalması nedeniyle bunun ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğuna inanılmaktadır. Kısacası klasik ekonomik yaklaşıma göre ekonomik büyüme, bu iki farklı güçten hangisinin ekonomide daha etkili olacağı tarafından belirlenmektedir. Klasik ekonomik büyümeye ilişkin, üç farklı bakış açısı olduğu bilinmektedir. Bunlar: D. Ricardo ve Malthus'un savunduğu “kötümser yaklaşım”, J.S. Mill 'in savunduğu

“ılımlı yaklaşım” ve Adam Smith’in savunduğu “iyimser yaklaşım” olarak üç farklı yaklaşımdan bahsedilmektedir (Berber, 2015).

Klasik Büyüme ile ilgili genel kabul görmüş en önemli varsayımlar şunlardır:

- Artan mevduat ve sermaye birikimi istikrarlı bir şekilde gerçekleşir.
- Kısa vadede ücretler emek arz ve talebine göre belirlenir. Asgari ücret uzun vadeli düzeyde istikrarlıdır.
- Ekonomi, tam istihdam ve tam rekabetçi bir piyasada işler.
- Teknolojik gelişme sanayide dinamik, tarımda ise durağandır.

Klasik büyüme teorisine göre, Reel GSYİH büyümesi geçicidir. Reel GSYİH yaşam standartlarını aşarsa, hızlı nüfus artışı onu yaşam standartlarına geri döndüreceği ifade edilmektedir. Bu teori David Ricardo, Adam Smith ve Thomas Malthus tarafından ortaya atılmaktadır (Bağırtan, 2018).

Ekonominin doğuşu, çeşitli sosyal, ekonomik ve politik değişimlerin olduğu bir döneme denk geldiği ifade edilmektedir. Sanayi Devrimi ve Özgürlük Hareketi'nin bu dönemi “Aydınlanma Dönemi” olarak da bilinmektedir. O zaman insanlar her şeye mantıklı yaklaşıma başladıkları ve yavaş yavaş sanatta, siyasette, bilimde ve ticarete bireyselliklerini ifade ettiklerinden bahsedilmektedir. Ayrıca o dönemde insanlar genellikle ev işi olarak hayvancılık ve basit aletler kullanarak tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları bilinmektedir (Parasız, 2008). Daha sonra sanayi devrimi ile birlikte sanayide ve ekonomi, toplum ve siyaset gibi sektörlerde birçok değişiklik meydana geldiği ifade edilmektedir.

Klasik teori, finansın arz tarafını vurgulamaktadır. Klasik teori, bireyin özgürleşmesine dayalı devletin müdahalesine ve girişimciliğin her türlü kısıtlamasına karşı durmaktadır. Bu nedenle, maliye politikasının ekonomik sorunların çözümünde etkisiz olduğunu savunarak, para politikasını yalnızca ekonomik müdahale aracı olarak görmekte oldukları ifade edilmektedir.

Her alanda olduğu gibi finansta da bireysel özgürlük fikri desteklenmektedir. Klasik iktisatçılar devletin mümkün olduğu kadar ekonomiden uzak durması gerektiğini savundukları ifade edilmektedir. Smith, kişisel çıkar peşinde koşmanın, mümkün olduğu kadar iyi ve müreffeh olma arzusunun insan motivasyonu olduğunu

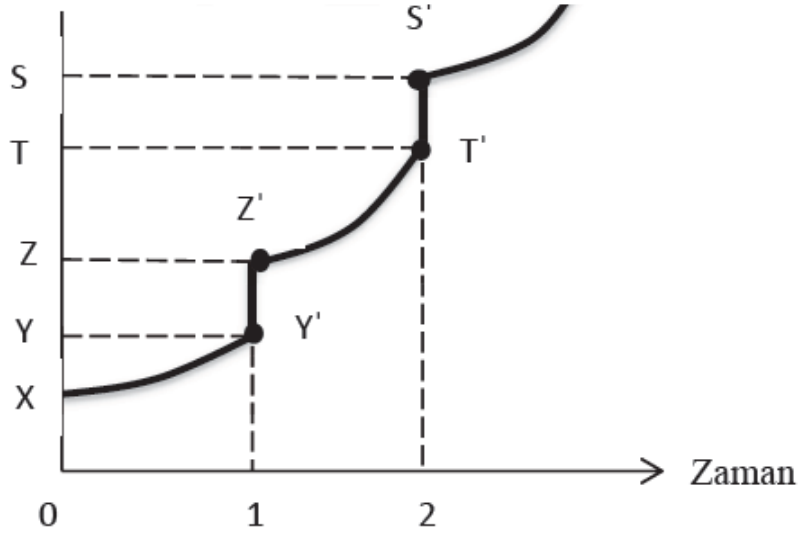
savunmaktadır. Tamamen finansal bir bakış açısından, kişisel çıkar üretimi ve iş bölümünü artıracak ve böylece üretkenliği artıracığını düşünmektedir. Smith'e göre, bireysel çıkarlar toplumun çıkarlarıyla el ele olduğu düşüncesi olduğu ifade edilmektedir. İnsanlar kendi çıkarlarını düşündüklerinde ve zengin olmaya çalıştıklarında toplumda da varlıklı hale gelmesi düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Buna dayanarak, "görünmez el" terimini ortaya atmaktadır (Kazgan, 1993). Ekonomiye kimsenin karışmaması, insanların serveti için savaşması, toplumun refahının artması, ekonominin dengelenmesi düşüncesi görünmez bir el sayesinde kendi kendine denge oluşturacağı düşüncesi oluşturmaktadır. Dış ticaretin serbest olmasını savunan Smith, sermaye kısıtlaması olmaması gerektiğini, herkesin parasını harcayabilmesi gerektiğini ve ithalat kaynaklarının sınırlandırılmaması gerektiğini savunmaktadır.

Klasik iktisatçılar bütçenin dengeli olması gerektiğini düşünerek, kendilerine göre bütçe fazlası, bütçe açığı kadar ciddi bir durum olarak görmektedirler. Smith'e göre insanlar kullandıkları mal ve hizmetleri çok az üretebilirler. Bu nedenle, ihtiyaçlarına göre değişime ihtiyaç vardır ve insanlar parayı kendi çıkarları için harcarlar ve para sadece bir değişim aracı olarak görülmektedir.

Doğa bilimcileri için tarım bir zenginlik kaynağı olarak görülmektedir. Merkantilistler için değerli metaller bir zenginlik kaynağıdır ve Adam Smith'e göre zenginliğin kaynağı emek olarak gördüğü ifade edilmektedir. İş bölümü yoluyla emek üretkenliğini artırmayı, iş bölümü, işgücünün bilgi ve becerilerini artırır, iş bölümü, çalışanların bir işten diğerine zaman harcamasını engeller ve emekten tasarruf sağlayan yeniliğe yönlendirmektedir. Sonuç olarak, emek verimliliği artış gösterdiğini ifade edilmektedir. Aynı zamanda iş bölümü nedeniyle üretim maliyetlerinde düşmeler meydana geldiği ifade edilmektedir (Savaş, 2000).

Refah, tarım, sanayi ve ticaret gibi ekonominin tüm alanlarındaki tüm üretim faktörlerinin üretim düzeyi tarafından belirlenmektedir. Üretimin verimliliğinin artırılması, iş bölümü ve uzmanlaşma yoluyla sağlanmaktadır. Zenginliği artıran iş bölümü ve uzmanlaşma, ulusun zenginliğini de en üst seviyelere taşıdığı ifade edilmektedir. Öte yandan, iş bölümü ve uzmanlaşma, mutlak üstünlüğün gelişmesine katkıda bulunur ve bu da uluslararası alanda daha fazla refaha yol açtığı vurgulanmaktadır.

Bunun hakkında Smith büyüme modelinde şunları ifade eder: Kâr amaçlı girişimcilerin tasarrufları ve yatırımları yoluyla sermaye birikimi, bir iş bölümüne ve dolayısıyla teknolojik ilerlemeye yön verdiği ifade edilmektedir (Hiç, 1994). Ricardo'dan farklı olarak, emek üretkenliğini artırmanın bir savunucusu olan A. Smith, üretkenliği sermayeye yönlendiren bir yasa olduğuna inanmaktadır. Sermaye kullanımında azalan verimlilik karı azaltacak ve girişimci daha fazla tasarruf elde etmeye çalışacağına inanmaktadır.

Şekil 7. Adam Smith'in Büyüme Teorisi

Kaynak: Köksal, 2016

Şekilde görüldüğü üzere; X gelir düzeyindeki sürecin teknolojik gelişimi, ekonomik büyüme çizgisini XY' doğrultusunda genişletir ve Y noktasındaki gelir düzeyine yaklaştırdığı ifade edilmektedir. Ülke ekonomisinin ani şoku göz önüne alındığında, ülke gelir seviyelerinin üzerinde uzmanlıkta görülen geliştirilme sayesinde ve son derece Z gibi daha yüksek gelir seviyelerine çıkmaktadır. Teknolojik gelişmeyle üst seviyeye çıkan uzmanlaşma ayrıca büyüme çizgisini daha da yükseltir ve T noktasına ulaşmak için teknolojik gelişmeye yönlendirmekte katkı sağlamaktadır. Bu dönemden sonra başka bir ekonomik değişiklik olursa süreç tekrar eder ve büyüme çizgisi daha da yükselmeye devam etmektedir. Şema şunları içerir: Sıçramalar sistematik ve sürekli bir şekilde yükselmeye devam etmektedir. Smith'e göre teknoloji ve deneyim etkileşim halindedir ve büyümeyi teşvik ettiği ifade edilmektedir (Köksal, 2016).

Smith üç sınırlı büyüme alanı belirlemiştir. Bu, doğanın açgözlülüğünden, emeğe yetersiz erişimden ve sermaye birikiminden elde edilen gelirin azalmasından kaynaklanan doğal kaynak eksikliği olduğundan bahsetmektedir. Doğal arzuların insan üretimini ve ekonomik gelişmeyi sınırlayan bir koşul olduğunu savunmaktadır.

Sermaye birikiminin temel belirleyicisi olan emek arzı, içsel bir kaynak ve sosyo-ekonomik değer olarak belirtilmektedir.

Emek üretkenliğini artırarak, reel ücretler kısa vadede sınırı aşacak ve bu da ücret maliyetlerinin ve rekabetin artmasına neden olacağını ifade etmektedir. Ücretlerdeki artış, gelirdeki artış anlamına gelir, bu nedenle nüfusunda bu artışa oranla artış göstereceği düşünülmektedir.

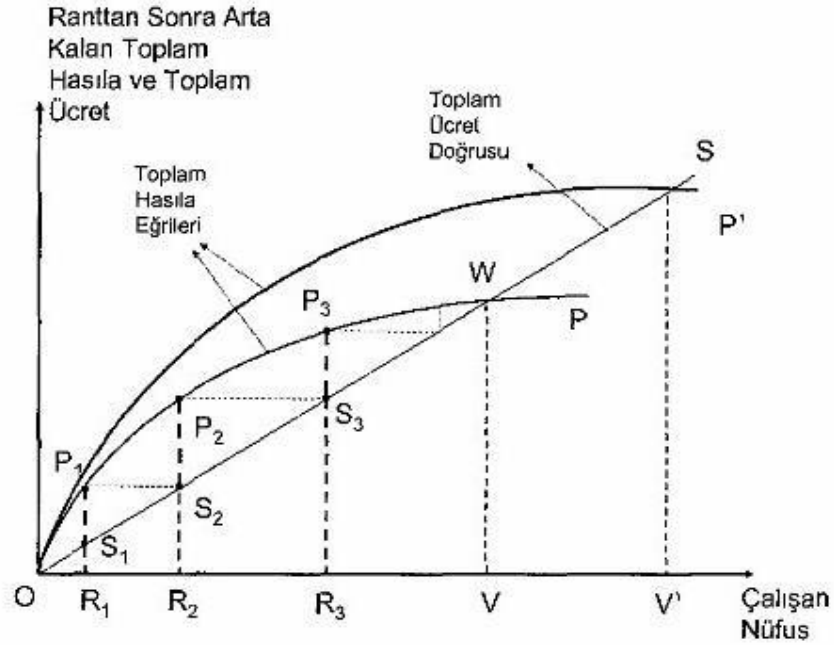
Ekonomik büyüme, sermaye rezervlerinde bir artışa ve ülke nüfusunda bir artışa sebebiyet vermektedir. Bu nedenle maaşlar yaşam standardının altına düşmektedir. Ekonomi, refahın zirvesine yaklaşır ve o süreçten sonra ekonominin gerilediği ifade edilmektedir. Net yatırım ve nüfus artışının sifıra yakın olması ve rantın çok yüksek seviyelere çıktığı ifade edilmektedir. Ancak A. Smith, üretimin verimliliğini artırdığını iddia etmekte ve bu varsayım, yüksek rant geliri varsayımıyla çelişmektedir.

Verimlilik artışı, yani iş bölümüne dayalı gelişme, esas olarak vasıflı işçilerin üretken bilgisi ile sağlanmaktadır. Ancak Smith, vasıflı çalışma ve geliştirme arasındaki bağlantıyı keşfedemediğinden bahsedilmektedir. Adelman'a göre Smith'in modelinde teknolojik yenilik kendini gösterir ve bu yenilikler sermaye birikimi yoluyla kullanılabilirliğini ifade edilmiştir. Bu nedenle Smith modelinde teknolojik yenilik ve vasıflı işgücü, büyüme için gerekli olan değeri görmeden kabul edilmemiştir.

David Ricardo Modeli: İktisat bilimine ve ekonomik büyümeye önemli katkılarda bulunan Ricardo, geçmişe dönüp zamanın sorunlarına çözüm bulmaya çalıştığı ifade edilmektedir. Tarımda kendi kendine yeten ve hatta diğer ülkelere tahıl ihraç eden İngiltere, o dönemdeki hızlı nüfus artışıyla baş edememiş ve sanayileşme olmasına rağmen tahıl fiyatlarındaki artışa çözüm üretmediği ifade edilmektedir. Makineleşme tarımda yeni sorunlar yaratmasından kaynaklı işsizlik sorunu ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir. Uluslararası arenada mülkiyet hakları, iş kanunları, bireyselleşme ve rekabet konularında yeni kanunlar ile karşıya karşıya geldiği ifade edilmektedir. İngiliz para sistemindeki değişiklikler ve İngiliz Sterlini'nin

altınla olan bağının kesilmesi sonucuyla birlikte İngiliz para birimi değer kaybettiğinden bahsedilmektedir. Asıl amacı Smith'in kitabının yerine geçmek ve kitabın geri kalanını açıklamak olan Ricardo, İngiltere'de bu konuları incelemiş ve para sistemi, gelir dağılımı, akademik değer, ücretler, ekonomik koşullar, rant gibi birçok konu hakkında alanlara değinmiştir.

Değer teorisi konusunda Ricardo'nun söylediği şey şudur: Bir ürünün değişen değeri, onu üretmek için gereken nispi emek miktarına dayanır ve fazla ödeme veya çok ödeme ile hiçbir ilgisi olmadığını ifade etmektedir. Bu yüzden Ricardo'nun en önemli teorilerinden biri değer teorisi olduğu ifade edilmektedir. Çünkü teorilerdeki hatalar ancak değer kavramının farklı açıklanmasından dolayı meydana gelmektedir. Ricardo'ya göre değeri belirleyen üç faktör vardır. Birincisi kârdır, varlık faydalıysa, ikame değeri bulunmaktadır. Kullanım değeri olmayan bir öğenin ikame değeri de olmayacağı ifade edilmektedir. Bir başka değer ölçüsü, ürünün nadirliğidir. Bahsedilen ürünler belli bir bolluk ve verimsiz üretimle kullanıma sahip olduğu ifade edilmektedir. Kolay ve ürünün değerini garanti edecek kadar nadir olması ürünün değerinin belirlemeye yeterli olmadığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu iki kriter değerlendirilirken ürünün üretimine uygulanan iş faktörü ile ilgili olmasına bağlanmaktadır. A. Smith'in aksine, Ricardo ücretlerin, karların ve mülkiyet haklarının rantı etkileyemeyeceğini savunduğu ifade edilmektedir. Smith ve Ricardo'nun değer analizi, açıkça sermayenin üretimdeki rolünü ve gelir payının dağılımını belirlemeyi amaçlamaktadır (Smith, 2011).

Şekil 8. Klasik Büyüme Modelinin İşleyişi

Kaynak: Kaynak, 2015

Geçim maliyetinin işgücü yani çalışan nüfus ile çarpılması sonucu elde edilen ücret eğrisi eşit eğimli olacağından OS toplam ücret eğrisi kaynaktan geçen bir doğru olarak çizilmektedir. OS satırındaki açık (VW / OV) ödenen, toplam maaşın toplamıdır.

Çalışan nüfus sayısına bölünerek hesaplanır, örneğin bir kişinin asgari standartta yaşamasını sağlayan yaşam maliyeti olarak standart belirlenmektedir.

Rant ödendikten sonra kalan toplam geliri temsil eden OP eğrisi, nüfus arttıkça artar, yani azalan verimler yasası ve klasik teoride toplam ranttaki artış nedeniyle klasik teorilerde azalan bir açık olduğu ifade edilmektedir. Maaş esas olarak asgari geçim içinse, OR1 işgücüne yapılan toplam maaş ödemeleri R1S1'dir. Bölüm S1P1, brüt kar eksi rant ve ücretleri düşük seviyeye çekilmesiyle S1 P1'den elde edilen kar, sermaye sahiplerini yatırım yapmaya teşvik edeceğinden, maaş R1P1'e ulaşıncaya kadar sermaye birikimi devam edecek ve maaş bu seviyeye ulaştığında birikim duracak olduğundan bahsedilmektedir. Öte yandan, ücretlerdeki artış nüfus artışına yol açmaktadır. Bu artış, ücretler korunana kadar devam edeceği ifade edilmektedir. Popülasyon OR2'ye ulaştığında fazlalık S2P2'ye kadar kar elde edilerek ve birikim devam etmektedir. Bu

sefer R2P2 ve OR3 nüfusa maaşları artırıyor ve süreç tekrarlanmaktadır. Bu durum, OP ve OS yollarının kesiştiği W noktasına kadar devam ederek W noktasındaki maaş ödemeleri asgari geçim pahasına olsa da artık bir kazanç yoktur ve istikrar için bir kilit yani durma noktasına ulaşmakta olduğu ifade edilmektedir.

Başka bir deyişle, azalan verimler yasasını geçsek bile, ücretler tüm üretimi kapsadığında ve hiçbir yükümlülük karşılanmadığında büyümenin etkinliği durmaktadır. Sermayeyi artırmak için gereken karlar gibi ekonomik büyüme ve nüfus artışı da ortadan kalktığından bahsedilmektedir. Sonuç olarak, ekonomik büyüme durduğu ifade edilmektedir. Örneğin olası teknolojik gelişme. OP'den OP'ye geçiş sadece denge noktasına ulaşılmasını geciktirmekte ve engellemektedir (Kaynak, 2015).

“Uzun dönemli ekonomik büyüme konusunda Ricardo da Smith’in aksine Malthus gibi kötümser bir yaklaşım sergiler. Ricardo, ekonomik büyümeden ziyade gelir dağılımı ve ticaret konularıyla daha çok ilgilenmiştir. Ricardo, inşa ettiği büyüme modelinde toprağın kıt faktör oluşunu öne çıkartarak büyümenin sınırlı olacağını ifade etmiştir.” (Berber, 2017)

David Ricardo, işlevsel gelir dağılımını azaltmak için yasaların geliştirilmesine savunmuştur. İşte fonksiyonel gelir dağılımına göre çalışanlara ödenen ücretler, toprak sahiplerinin karlarını kapitalistlerin karlarından ayırmak anlamına gelmektedir. Ricardo'ya göre, üretim arttıkça ülke ekonomisinde toprak sahiplerinin aldığı rantlar ve işçilerin ücretleri artacak ve dolayısıyla kapitalistlerin toplam karlarının azalacak olduğunu ifade etmektedir. Bu durum devam ederse, bir süre sonra ekonomideki gelir, toprak sahiplerine ödenen gelir ile işçilerin ücretlerinin toplamına eşit olacak ve böylece toplam kar düzeyi sıfır olacağından bahsedilmektedir. Bu durumlar ortaya çıktığında, ekonomi üzerinde kalan etkinin sabit kaldığı istikrarlı bir düzeye ulaşılmaktadır. Ricardo'nun ekonomik büyüme modelinde bile bu anlaşılabilir: Uzun vadede, kapitalistlerin durumu her zaman kötüleşirken, toprak sahiplerinin durumu her zaman iyileşir ve iki unsur arasında sürekli bir çıkar çatışması yaşamaktadır.

Thomas Robert Malthus 'un Ekonomik Büyüme Modeli: 1798'de Malthus, “Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme” adlı eserinde bir nüfus teorisi formüle ettiği ifade

edilmektedir. Teoride, devam eden nüfus artışı ve ortaya çıkan refah sorunları nedeniyle gelecekteki gıda kıtlığından bahsetmektedir.

Malthus'un nüfus teorisine göre, olası koşullar altında kendi kendine bırakılırsa, yüksek maaşlı bir nüfus 25 yılda ikiye katlanacağından bahsedilmektedir. Nüfus artışındaki bu hızlanma, esas olarak ölümlerde bir azalma ile birlikte olacağından bahsedilmektedir. Malthus'a göre doğum oranı sosyobiyojik faktörlere bağlı olarak az çok sabit kalmaktadır.

Malthus, yiyeceğin sayısal düzende ve popülasyonun geometrik düzende büyüdüğünü iddia etmektedir. Bu bağlamda tarımın azalan verimlilik yasasına tabi olduğu görülmektedir (Vergil ve Sinay, 2013). Malthus, teknolojik ilerlemeye bağlı olarak hızlı nüfus artışının çalışma alanlarını küçülttüğünü, işsizlik ve yoksulluk sorunlarının başladığını saptamaktadır.

Modelde öngörülen bir diğer konu da arazi ve emek tüketimi yoluyla reel gelir sağlanmasıdır. Arazi sabit olduğundan, gerçek gelir işe ve nüfusa bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Emek unsuruna göre, üretimin azalması yasasına tabi olarak uygulanmaktadır. Bu bölgedeki arazi büyüklüğü ve teknoloji veri iken göz önüne alındığında, nüfus artışı milli geliri daha az şekilde artıracaktır. Sonuç olarak, kişi başına düşen gelirden de azalmalar görülmektedir (Köksal, 2016).

Bir başka ifadeyle Malthus, toprakta azalan verimler kanunu uyarınca gıda büyümesinin nüfus artışına ayak uyduramayacağını savunmaktadır (Güneş, 2009). Malthus'un nüfus teorisi, başka bir ücret teorisine yol açmakta olduğu ifade edilmektedir. Malthus, nüfus artışını kontrol altına almak ve gerekli düzeyde tutmak için çeşitli önlemler alınmazsa, işgücü arzının artacağından bahsetmektedir. Artan emek arzı, reel alma gücünü asgari geçim ücretlerine kadar geri döneceğinden bahsedilmektedir. Ücretler düşmeye devam ederse, insanlar yoksulluk ve hastalıktan ölecek, nüfus azalacak ve ücretler tekrar yükselmeye başlayacağını ifade etmektedir.

Malthus, üretimin nüfusa, yani işgücüne bağlı olduğunu ve üretimin azalan verimler yasasına bağlı olduğunu iddia etmektedir. Teknoloji ve hacim açısından işgücü atırıldığında verilerde de artışlar olacağından bahsedilmektedir.

2.3.2. Post Keynesyen Büyüme Teorileri

Keynes istikrarsızlık, işsizlik ve ekonomik durgunluğun çözümünün talep ve harcamaları canlandırarak problemin çözülebileceğini savunmaktadır. Diğer bir deyişle, klasikler gibi ekonominin arza değil talebe odaklandığından bahsedilmektedir. Devletin ekonomideki genel talebi artırmaya yönelik politikalar ve önlemler yoluyla ekonomiyi kontrol etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ekonomi, eksik istihdam ve eksik rekabet koşullarında işlemekte olduğu ifade etmektedir. Eksik istihdamdan ekonominin nasıl kurtulacağı toplam talebe bağlanmaktadır. Toplam talebin fazlalığı enflasyona ve işgücü eksikliğine yol açarken, durgunluk ve işsizlik gibi ciddi sorunlara yol açan toplam talebin fazlalığına neden olmasından bahsedilmektedir (Kazgan, 1993).

Ekonomik büyüme modellerini doğrudan oluşturmayan Keynes, ekonomik istikrarsızlığın üstesinden gelmek ve durgunluktan çıkmak için fikirler ortaya attığından bahsedilmemektedir. Burada belirleyici olan talep düşüncede yer etmektedir. Artan talep, gelir artışına yol açar ve finansal sorunlar ortadan kalkmaktadır. Talep artışından kaynaklanan gelir artışının boyutu çarpma faktörü tarafından belirlenir. Bu faktör, $\Delta C / \Delta Y$ formülü ile bulunan tüketim voltajından hesaplanmaktadır (Dinler, 2009).

Temel amacı finansal kriz sonrası durgunluk ve işsizlik gibi sorunlara çözüm bulmak olan Keynes, ekonomik büyümenin ve çıktı büyümesinin, toplam talep ve sermaye harcamalarının canlandırılması ve adil bir gelir dağılımı ile sağlanacağını savunduğu ifade edilmektedir. Harrod ve Domar, Keynes'in ekonomik büyüme fikrini geliştirdiğinden bahsedilmektedir.

Keynes kendi döneminde, teknolojik yeniliğin büyüme standartları için önemini dikkate alınmadığını ifade etmektedir. Aslında, Keynes'in işsizliği azaltma önerisi, bilgisayar teknolojisini kullanarak kısa vadeli bir büyüme teorisi olarak söylenebilmektedir. Ancak bunun uzun vadeli bir teori olduğunu söylenmemektedir. Bazı önlemler uzun dönemde büyümeyi değil eksik istihdamdan tam istihdama geçerken daha dengeli olmayı amaçlamaktadır.

Tablo 2. Keynes'in Statik modelinin özellikleri

Statik modelinin özellikleri
İstihdam eksik olduğunda bile denge oluşabilmektedir.
Ücret düzeyi, işgücü arz ve talebi yasası tarafından tanımlanmamıştır ve katıdır. Maaş seviyesi ise tam tersi direnç göstermektedir.
Say yasası geçerli değildir. Arz tamamen esnektir, ancak gerçek talep arzı belirlemektedir.
Para arzı ve talebi faiz oranlarını belirler.
Beklentiler önem görmektedir.
Tam zamanlı istihdam mevcut olmadığı ve kamu müdahalesi otonom yatırımlar yetersiz olduğunda gerekli görülmektedir.
Teknolojik yenilik ve gelişme analizi yoktur.
Kalifiyeli emek ile gelişim arasında herhangi bir analiz yapılmamıştır

Kaynak: Gürak, 2016

Keynesyen modelde büyüme, yalnızca yatırımın milli gelir üzerindeki etkisi dikkat edilerek ve devlet harcamalarındaki artışla ilişkilendirildiğinden bahsedilmektedir. Çarpan ve hızlandırıcı mekanizma, bu geliştirme modelinin temel taşları olmaktadır. Yatırım fonksiyonlarındaki marjinal tüketim eğilimlerine dayalı çarpan mekanizmalı ekonomik genişleme, tüketim ve otonom yatırımlara yansımaktadır. Otonom yatırımdaki artış, bir çarpan mekanizması aracılığıyla milli gelirden bir artışa yol açmaktadır. Teşvik yatırımları gelire bağlı hızlandırma mekanizmaları açısından incelenmekte ve yatırımların milli gelire etkisi sınırlı kalmaktadır (Kamacı, 2012).

Keynes'in statik ve kısa vadeli büyüme stratejilerini analiz eden, bunları dinamik ve uzun vadeli bir perspektifte geliştiren Roy Harrod (1939) ve Evsey Domar (1946) (Can, 2018), farklı zamanlarda paralel fikirlerin yanı sıra literatürde birlikte yer almaktadır. Keynes'in fikirlerini Harrod ve Domar, geliştirerek büyüme modelini tanıttı ve boşlukları doldurarak modeli yeniden sunduklarından bahsedilmektedir. Harrod-Domar büyüme modelinde devlet ve dış ticaret harcamaları hiçbir maliyetin olmadığına ve teknolojik gelişmenin hızının sabit olduğuna inandıklarından bahsedilmektedir (Uçak, 2013).

Büyüme sağlanabilmesi adına Harrod'un modeline göre, eksik işsizlik oranından tam işsizlik oranına ulaşmak gerektiği vurgulanmaktadır. Bu modelde, belirleyici olarak tasarruflar ve yatırımlar büyük ölçüde değişken olmaktadır (Özden, 2014). Model, eksik istihdamdan vazgeçilerek tam istihdamın sağlanmasının gerekli olduğunu belirtmektedir. Harrod, tasarrufları tam istihdamın belirleyici faktörleri olarak yatırımları ve tasarrufları görmüş ve bunları modeline dahil etmiş ve hızlandırıcıyı modele bir araç olarak dahil ettiği ifade edilmektedir. Ancak, Harrod'un modelinde üç ana varsayım vardır, bunlar, yatırım ve tasarruf durumları, hızlandırma ilkesi ve iş yapma durumları varsayımları olarak ele alınmaktadır.

Keynesyen modeli geliştiren bir diğer ekonomist olan Domar, modelini bazı varsayımlara dayandırmaktadır. Her zaman ekonominin tam hızda olacağını öngörmektedir. Domar ekonomide dış ticarete kapalı bir ekonomide çalıştığından kamu harcamaları olmadığını ifade etmektedir. Modelinde, sermaye ve gelirin istikrarlı bir teknik ilişkiye sahip olduğuna ve ekonominin geride kalmayacağına inandığı ifade edilmektedir. Genel fiyat seviyesi sabittir, yani değişmez olarak bahsedilmektedir.

Domar yatırımın iki yönlü sonucu üzerine dikkat çekmektedir. Birincisi, yatırımın üretim kapasitesi üzerindeki verimlilik üzerindeki artan etkisi, ikincisi ise üretimle ilgili yatırımın talep tarafında ekonominin gelir tarafındaki artışındaki etkisi ifade edilmektedir. Domar, yeteneği kapasite ve insan gücü açısından tanımlayarak ekonomi devreye girdiğinde elde edilebilecek ekonominin brüt hasılayı ifade etmektedir (Ülgener, 1991). Domar'a göre ekonomiye yapılacak herhangi bir ek yatırım,

verimliliği artırıcı bir etkiye sahip olduğu fikrine varmaktadır. Toplam geliri elde etmek için sabit sermayeyi belirlemek önemli olduğu ifade edilmektedir.

2.3.3. Neoklasik Büyüme Teorileri

Harrod-Domar modeli, en az gelişmiş ülkelerin gelişmişlik durumunu ve amaçlarını açıklamadığı için eleştirildiği ifade edilmektedir. Modelin zayıf yönlerini ele almak için özellikle 1950'lerde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar, tam istihdamın ve tam rekabetin hâkim olduğu klasik ekonomik görüşü kullandıklarından bahsedilmektedir. Üretim faktörlerinin marjinal verimliliği, üretimden aldıkları payı göstermektedir. Sermaye ve emek arasındaki mübadele durumu devam etmektedir. Üretim faktörleri azalan verim yasasına tabidir ve teknoloji dışsal olarak kabul görmektedir. Bu fikirler literatürde “Neoklasik Gelişim Teorisi” veya “Solow Büyüme Teorisi” olarak adlandırılmaktadır. Solow ve Swan dahil olmak üzere birçok ekonomist modele katkıda bulunmuştur (Özel, 2012).

Solow kendi modelinde, tek bir homojen metayı, yani üretimi bir GSYİH birimi olarak üreten ve tüketen bu bireysel metayı kullanmak için Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu kullanmaktadır.

Model, bu münferit kalemde dış ticaretin olmadığı bir ekonomiye dayanmaktadır. Devlet harcamaları Solow modelinden bağımsız ele alınmaktadır. Üretim fonksiyonunun bağımsız değişkenleri emek ve sermayedir ve emek ve sermaye arttıkça bu bağımsız değişkenlerin bir fonksiyonu olarak üretim artacağından bahsedilmektedir. Ölçeğe göre bu durum sabit getiriye değinilmektedir. Modelin ikinci hipotezi teknik dış görünüştür ve bu küresel ekonomilerde teknoloji, Ar-Ge de dahil olmak üzere şirketin davranışından bağımsız olduğu ifade edilmektedir (Ulutaş, 2021). Solow'un 1956 tarihli çalışmasında Neoklasik büyüme teorisinin temeli, bulunabilir, bu teoriyle ilgili temel varsayımları şu şekildedir;

Tablo 3. Solow'un Büyüme Teorisiyle İlgili Temel Varsayımlar

Üretim teknolojisi: ölçeğe göre üretim fonksiyonunda sabit verim üretim faktörlerindeyse verim ölçeğin altında olacağı varsayımına dayanmaktadır.
Modelde nüfus artışı sabit ve dışsal olarak kabul edilir.
Mevduat oranını sabit bir büyüme oranında artırmak işe yaramamaktadır.
Teknik gelişme dışsaldır.
Devletin ekonomiye müdahalesi asgari düzeydedir.
Üretimde insan verimliliği dikkate alınmamaktadır.
Kapalı bir ekonomi içermektedir

Kaynak: Atamtürk, 2007

Bu varsayımlara dayalı modelde, kişi başına sermaye, kişi başına üretim ve tüketim ile aynı yönde hareket etmektedir. Dengede, teknolojik ilerleme, kişi başına gelir ve kişi başına üretimdeki artışa karşılık gelmektedir. Bu durum modelin kapsamı dışında olarak değerlendirilmektedir.

Kişi başına düşen gelirin artmasını ve artmasını sağlayan en önemli faktörün teknik ilerleme olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin yakınsadığı hipotezi önemli olmaktadır (Atamtürk, 2007).

Harrod-Domar büyüme modelindeki istikrarsızlığın üstesinden gelmek için Solow, uzun vadeli büyüme kaynaklarına yöneldi ve teknolojik gelişmenin büyümeyi tetiklediğini göstermeye çalıştığı ifade edilmektedir (Yeldan, 2011)

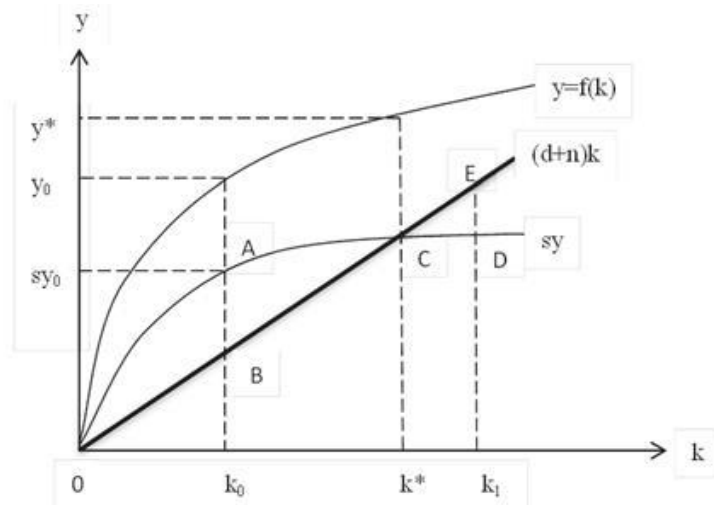
Solow modelindeki diğer varsayımlar, ekonominin tamamen rekabetçi olduğu, ölçek getirilerinin istikrarlı olduğu, sermayenin düşük getirilere maruz kaldığı ve emeğin azalan getirilere maruz kaldığı, araçlar arasında mübadelenin olduğu ve yatırımın tasarruflara eşit olduğu şeklindedir. Ekonomide emek, üretimde yer alan dışsal bir faktördür ve nüfus arttıkça emeğin de arttığına inanılmaktadır. Yatırım, tasarruflara

eşit olacak şekilde tasarlanmıştır. Yani $S = sY$ ve $S = I$ ve modele ek bir yatırım fonksiyonu eklemeye gerek olmadığı ifade edilmektedir.

Neoklasik model, ülkenin teknik verilerinin sabit ve değişmez olması ve iki grubun zaman içinde yakınsaması koşuluyla, yoksul ülke veya bölgelerin zengin ülke veya bölgelerden daha hızlı gelişeceğini öngörmektedir (Karaca, 2004). Bu gruplar için reel büyüme oranlarının sıfır olduğu sonucuna vardıkları ifade edilmektedir. Bu yakınsama hipotezi olarak teori literatürde bilinmektedir. Bu hipotezde soru hakkında iki ana çıkarım bulunmaktadır.

Fakir bir ülke, zengin bir ülke ile kişi başına düşen gelirden veya kişi başına üretimde bir fark yaratma eğilimindeyse, yani fakir ülkeler zengin ülkelere göre daha hızlı büyüme eğilimindeyse, o zaman “ β ” beta yakınsaması meydana geldiği ifade edilmektedir. İkinci görüşe göre kişi başına gelir fiyatları, karşılaştırılabilir ülkeler veya bölgeler arasında daha küçük ve daha dar olduğunda “ σ ” sigma yakınsaması söz konusu olmaktadır (Kalyoncu, 2001).

Her teknolojik gelişme, Solow modelinde durağan durumda iş başına denge gelirden büyüme oranında bir artışa yol açmakta olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle, uzun vadede istihdam gelirlerinin büyümesini etkin bir şekilde desteklemekte ve büyüme oranlarına olumlu etki etmektedir. Teknik buluş ayrıca fonksiyon eğrisini yukarı doğru hareket ettirir ve çıktı fonksiyon grafiğinde değişikliklere neden olduğu ifade edilmektedir.

Şekil 9. Durağan Durum Teması

Kaynak: Taban, 2008

Grafiğe bakarsak, c noktası eğrilerin nerede buluştuğunu sy ve $(d + n)$ k 'nin ekonominin durağan durumunu kestiği yeri göstermektedir. Ekonomi c düzeyindeyken, k , sermaye/istihdam oranı k^* düzeyinde sabit kalır. Sermaye ve emek arasındaki sabit oranın solunda, tasarruflar yatırım için gerekli olan miktarı, emek için sermayeyi ve emek için üretimi aşmaktadır. Böylece mekanizma kararlı bir durağan duruma geri döner. K 'nın k^* sağda k^{**} ise tasarruflar yatırım ihtiyaçlarını karşılayamadığı için işletme sermayesi ve üretim azalır ve mekanizma dengeye dönmektedir (Taban, 2008).

Teknoloji, sermaye ve emek verimliliğini artırmaktadır. Kendi üretim fonksiyonları ile teknoloji kullanılarak üretim hacmi arttırılabilmektedir. Literatürde büyüme üzerine yapılan araştırmalar, büyümenin kaynağının kısmen sermayedeki artıştan, kısmen de emek ve verimlilikteki artıştan kaynaklandığını açıklığa kavuşturmuştur. Ancak Solow, büyümenin emek ve sermaye büyümesi dışındaki açıklanamayan kısmının teknolojik ilerlemeden kaynaklandığını söyleyerek bu çalışmalara bir yenilik eklediği ifade edilmektedir. Solow'un teknolojik gelişme olarak tanımladığı gelişme ile açıklanamayan bu kısım literatürde "Solow artışı" olarak geçmektedir (Taban, 2008).

2.3.4. İçsel Büyüme Teorisi

Teknolojik yenilik, Solow'un büyüme modelinin dışında kabul edildiğinden, ekonomik büyümeyi tam olarak açıklayamadığı ifade edilmektedir. Bu, ekonomik büyümenin durumunu ve bunun politika üzerindeki etkisini açıklamaya çalışan yeni bir yaklaşımın oluşumu için bir temel sağlamaktadır. Modelin temellerini A. Smith, J.A. Schumpeter, Marx ve Arrow atmış olsa da 1980'lerin sonlarında ortaya çıkan ve yeni klasik iktisat ekolünün kurucuları Paul Romer ve Robert Lucas tarafından desteklenen bir diğer büyüme teorisi ise içsel büyüme teorisi olarak adlandırılmaktadır (Ünsal, 2007).

Paul Romer tarafından İçsel büyüme teorisi ilk olarak 1986 tarihli bir makalede ortaya çıkarılmaktadır. Neoklasik teoriden farklı olarak, yeni teori fazla büyüme olmaksızın sürdürülebilir büyümeyi kullandığı ifade edilmektedir. Üretim aşamasındaki ürüne ek olarak, Romer'in modeli yatırım ve üretim aşamalarında yeni üretim verilerinin oluşturulmasını gerektirmektedir. Yatırım ve üretim aşamalarının bir yan ürünü olarak

elde edilen bilgilerin sadece şirketin değil tüm ekonominin verimliliğini arttırdığı kanıtlandığı fikri ortaya atılmaktadır. Diğer içsel büyüme modelleri, ekonomik üretkenlikteki artışı kamu politikaları ve beşerî sermaye yoluyla açıklanmaktadır (Murat A., 1997).

Smith, ekonomik büyümeyi uzmanlaşmaya ve verimliliği dayandırdığı ifade edilmektedir. Marx, teknoloji ve yeniliğin rekabet etmek ve büyümek için üretimi birleştirmesi gerektiğini vurguladığı ifade edilmektedir. Arrow, yaparak öğrenme teorisi ile büyüme teorisini üzerine önem vermektedir; Schumpeter ise inovasyonun önemine ve teknolojinin gücüne vurgu yaparak, inovasyona ayak uydurmanın yaratıcı yıkıma yol açabileceğini söylediği ifade edilmektedir. Tüm bu inovasyon, teknoloji, girişimcilik, icat ve yaratıcılık fikirleri, içsel büyüme teorisinin öncüleri olarak ele alınmaktadır.

Ekonomik büyümenin ülke içindeki model, faktörlerle açıklanması ve büyümenin kaynağının iç faktörlerde aranması gereken içsel terimi ile tanımlanmaktadır. Ekonomik büyümenin ekonomik büyüme politikalarıyla yani ulusal faktörlerle sağlanabileceğine düşüncesi bulunmaktadır (Ehrlich, 1990).

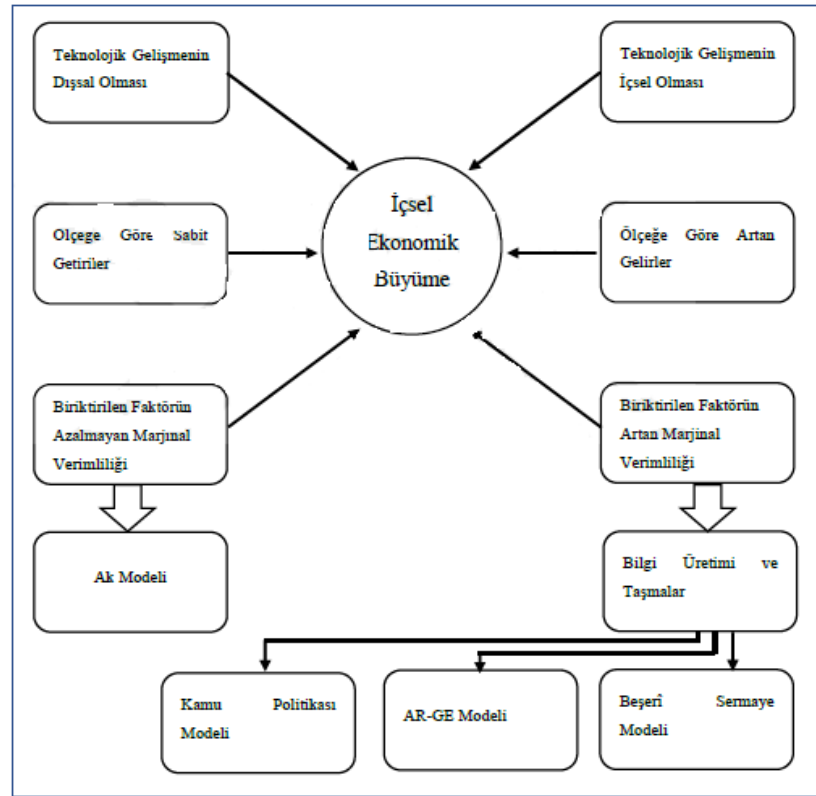
İçsel büyüme modelleri sınıflandırmada iki türlü engel bulunduğu ifade edilmektedir. Birincisi, sınıflandırmada farklı kategorilerin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. İkincisi, modellerde ileri matematiksel yöntemlerden yararlanmasından kaynaklanmaktadır.

İçsel büyüme modeline ilişkin fikirlerin benimsenmesinin temel nedenleri göz önüne alındığında teknolojik gelişmenin rolü önemli olacağı öngörülmektedir. Birincisi, bilgi ve teknoloji, geleneksel büyüme modellerine geliştirmeye dayalı bir dizi kaynak ve ürün analizini mümkün kılmaktadır. Ekonomik açıdan bakıldığında, geleneksel mallar rekabetçidir. Bir kişinin bu özelliği başka bir kişide o ürünün kullanmasına önlemekte olduğu ifade edilmektedir. Ancak rekabetin yoğun olduğu bir ortamda bilgi ve teknoloji aynı anda birçok kişi tarafından kopyalanmakta ve kullanılmaktadır. Bozulmalar ve eksik rekabet ile piyasa rekabetine geçiş, yeni dönemin içsel büyüme gelişim modellerine bir çözüm olarak ifade edilmektedir.

İçsel büyüme teorisi üretim fonksiyonu ise artan verimlilikle çalışırken Neoklasik üretim fonksiyonu azalan verimler yasasını benimsemektedir. Özellikle üretim

sürecinden elde edilen veriler kullanılarak üretimden ortaya çıkan yeni veriler, Romer'in yan ürün olarak süreç verimliliğini artırdığını ve bu bilgilerin ülkedeki diğer üreticilere iletilmesiyle genel verimliliğin arttığını göstermektedir. Bu, ülke ekonomisinin gelişmesine yol açan bir süreç olarak görülmektedir. Böylece modelin içsel değişkenleri dışsal faktörler haline gelmekte ve marjinal verimliliğin düşmesini engellemektedir.

Neoklasik modelde yatırım önemsiz görülmüştür. İçsel büyüme modelinde ise bu görüşün tersi savunulmuştur. İçsel büyüme modelinde bilgi ve teknolojiyle beraber insan kaynaklarına yapılacak yatırım işletmeler için verim ve büyümeyi sağlayacağı vurgulanmıştır. İçsel büyüme modeline inovasyonun dahil edilmesiyle en uygun büyüme modeli ortaya çıkmıştır. İçsel büyüme modelinde devletin ekonomiye müdahale etmek gibi önemli bir görevi vardır. Bu yönde devletin almış olduğu politikaların büyümeyle ilgili yönlendirici etkisi bulunmaktadır.

Şekil 10. İçsel Büyüme Modellerinin Türleri ve Varsayımları

Kaynak: Güneş, 2012

İçsel büyüme teorisinde öğrenme, deneyim, fiziksel, ARGE ve beşerî sermaye birikimi ve araştırma ve geliştirme yoluyla pozitif dışsallık etkilere yol açmaktadır.

Ayrıca gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferini teşvik eden dış ticaret politikalarının teorik olarak büyümeyi canlandıracağı iddia edilmektedir. Açık ekonomilerde, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, doğaya ve teknolojik gelişmeyi etkileme yeteneğine bağlı bir konu olarak ele alınmaktadır. Dağıtımın etkilerinin verimlilik ve büyüme oranlarında uzun vadeli değişikliklere yol açtığı içsel büyüme modellerine özel önem verilmektedir. Yeniliğe yol açtığı varsayılan yayılmaların, bilgi aktarma ve deneyim yoluyla öğrenme yöntemlerinin iletilmesi unutulmaması gerekmektedir (Ay ve Pınar, 2007).

2.4. Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme

Uluslararası literatüre bakıldığında ekonomik büyüme ile dış ticaret arasındaki ilişkinin varlığı ilk olarak John S. Mill tarafından ortaya koyulmuştur. Milli, teknolojik gelişmelerin kendisini göstermesi ile birlikte uluslararası ticaretin bu gelişmelere duyarsız kalamadığını ve ithalatı harekete geçirdiğini belirtmektedir. Dış ticaret hadlerinde meydana gelebilecek bozulmaları gösteren bu durum “zararlı büyüme” olarak literatürde yerini almıştır (Acar, 2004).

Mill sonrasında uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine birçok çalışma yapılmış olup, iki alanın birbirine yönelik etkileri ve bu etkilerin yönüne dair çalışmaların İkinci Dünya Savaşı sonrasında yoğunluk kazandığı bilinmektedir. Avrupa kıtası başta olmak üzere dünyanın büyük bölümünde meydana gelen büyük yıkımlardan sonra ülkelerin sosyal ve ekonomik kalkınma çabalarında dış ticarete vermiş oldukları önem dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin de rolünü ortaya koymasından önemlidir.

Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki yukarıda yüzeysel olarak işaret edildiği gibi ekonomik kalkınmayı kendisine temel almaktadır. Kişisel gelir dağılımının artması, beraberinde ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı tetiklemiştir. Az gelişmiş ülkelerde özellikle ihracat karşılığında elde edilen gelirler ile ekonomik büyüme yönlü adımlar atılmış, elde edilen bu gelirler ile ekonomik kalkınma için gerekli yatırım ve sanayi malları ithal edilebilmiştir. Bu bağlamda ekonomik kalkınma olması için dış ticaret kilit bir rol oynamaktadır. Ülke ihracatının artması beraberinde

Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)'yı arttırmakta iken ekonomiyi de iki yönlü olarak etkileyebilmektedir. Bunlardan ilki hane halkının gelirine yapmış olduğu doğrudan olumlu etki iken, diğeri ihracata dayalı olarak üretime yönelik vergi hasılatını ve hükümet harcamalarını arttırması ile meydana gelen dolaylı etkidir. Artış gösteren hükümet gelirleri, beraberinde harcamalarda da artışı getirmekte ve bu artışın önemli bir kısmı da ekonomik kalkınmanın hedeflendiği alanlara (eğitim, güvenlik, sağlık vb.) yönlendirilebilmektedir (Ersungur ve Doru, 2014). Bu sayede kişisel gelir artışı ile toplumsal gelir artışı yakalanmış olmaktadır.

BÖLÜM 3

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

3.1. Veri Seti ve Çalışmanın Modeli

Bu çalışmada, Türkiye'de 2006:Q1-2023:Q3 dönemi üç aylık verileri dikkate alınarak Reel Efektif Döviz Kuru ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın Dış Ticaret Dengesi üzerindeki etkilerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Mal Dengesi, TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değişkenlerine ilişkin veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası EVDS'den (Elektronik Veri Dağıtım Sistemi) elde edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan değişkenler, değişkenlerin tanımları ve elde edildikleri kaynak Tablo 4'de gösterilmiştir. Analiz ise EViews 10 paket program kullanılarak yapılmıştır.

Tablo 4. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Simge	Tanım	Kaynak
DA	Mal Dengesi	EVDS
RDK	Reel Efektif Döviz Kuru, TÜFE Bazlı (2006=100)	EVDS
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, Zincirlenmiş Hacim Yöntemiyle	EVDS

Çalışmada kullanılan temel model aşağıdaki gibidir;

$$DA_t = \alpha_1 + \alpha_2 RDK_t + \alpha_3 GSYH_t + \mu_t \quad 3.1$$

Araştırmanın bağımlı değişkeni olarak Dış Ticaret Dengesi (DA) kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak Türkiye'nin ekonomik yapısını etkileyen ve dış ticareti etkileyen önemli faktörlerden biri olan Reel Efektif Döviz Kuru (RDK) kullanılmaktadır. Türkiye'nin üretim yapısı ithalata bağımlı olduğundan, büyüme arttıkça dış ticaret açığının da artacağı öngörülmektedir. Bu nedenle çalışmada bir diğer bağımsız değişken olarak Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) kullanılmıştır.

DA değişkeninin mutlak değeri alınıp milyon TL'ye çevrildikten sonra analize dahil edilmiştir (Acaravcı ve Dağlı, 2021).

3.2. Yöntem

3.2.1. Tanımlayıcı İstatistikî Sonuçlar

Zaman serileri ile yapılan analizlerde verilerin dağılımı, değerleri, trend ve mevsimsellik içerip içermediği ve durağanlığı önemli rol oynamaktadır. Verilerin dağılımı ve trendin varlığı modele yansıtılmazsa model tanımlama hatası oluşur. Bu nedenle verilerin yapısını incelemek için serilerin betimsel istatistiklerini incelemek gerekmektedir.

İlk olarak Dış Ticaret Dengesi, Reel Döviz Kuru ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla değişkenlerinin doğal logaritması alınarak analize başlanmıştır. Değişkenlere ait ham verilerin temel istatistiksel sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

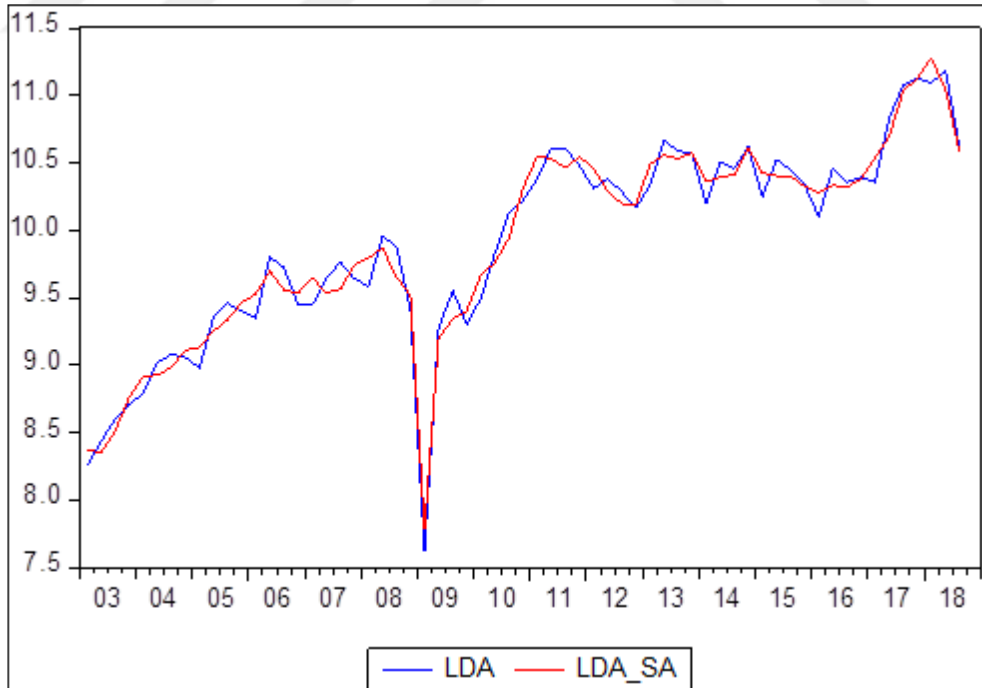
Tablo 5. Temel İstatistik Göstergeleri

	DA	GSYH	RDK
Ortalama	25597.53	302614.9	105.4675
Ortanca	25215.47	280188	107.56
Maximum	72037.08	464822.3	127.72
Minimum	2040.31	166572.6	61.72
Std. Dev.	16406.88	77059.04	11.92776
Skewness	0.892889	0.373444	-0.89261
Kurtosis	3.551771	2.116398	4.710242
Jarque-Bera	9.170324	3.513807	16.04384
Probability	0.010202	0.172578	0.000328
Gözlem Sayısı	63	63	63

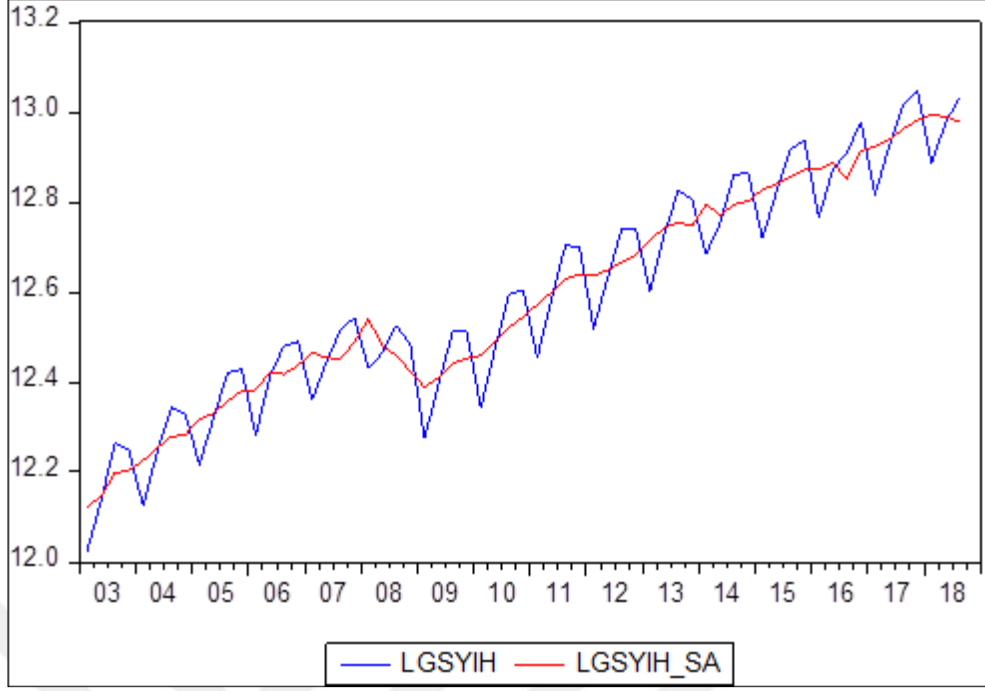
Tablo 5.'de 2006:Q1 – 2023:Q3 dönemleri arasındaki modele ait tanımlayıcı istatistiksel bilgiler yer almaktadır. İncelenen dönemler arasında DA serisinin ortalamasının 25597.53, en küçük 2040.31, en yüksek 72037.08 milyon TL ve standart hatasının 16406.88 olduğu görülmektedir. GSYH değişkeninin yıllara göre artan bir eğilim izlediği ve ortalama değerinin 302614.9, en küçük değerinin 166572.6, en yüksek değerinin 464822.3 milyon TL ve standart hatası 77059.04 olduğu görülmektedir. RDK serisinin ortalama değerinin 105.4675, en küçük değerinin 61.72, en yüksek değerinin 127.72 ve standart hata değerinin 11.92 olduğu görülmektedir.

Hata terimlerinin normallik dağılım sonuçlarına (Jarque-Bera Test) bakıldığında Dış Ticaret Dengesi (DA) ve Reel Döviz Kuru (RDK) değişkenlerinin hata terimlerinin normal dağılım gösterdiği fakat GSYH değişkeninin hata terimlerinin normal dağılım göstermediği görülmektedir.

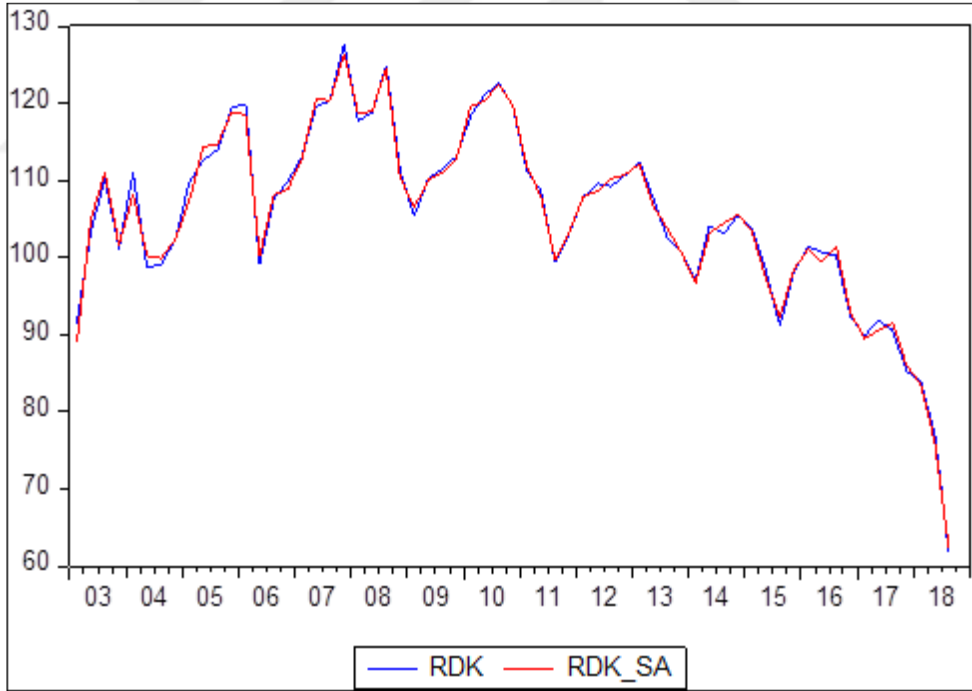
Bir sonraki adımda mevsimsellik analizi yapılmıştır. Mevsimsellik, bir zaman serisinde aynı dönemlerde/mevsimlerde düzenli olarak meydana gelen serilerin genel gidişatından sapmalarıdır. Mevsimsellik, hata terimlerinin varyansını artırabilir ve modelin bozulmasına neden olabilir. Bu nedenle mevsimsellik içeren serilerin mevsimsel olarak ayarlanması veya modele mevsimsel bölümlerin eklenmesi gerekmektedir. Ancak belirgin bir mevsimsellik yoksa, serilerin mevsimsellikten arındırılması veya mevsimselliği yansıtan bölümlerin modele eklenmesi yine model tanımlama hatasına yol açabilir (Gujarati, 2006). Bu nedenle serilerin mevsimselliği Census X-13 mevsimsel düzeltme yöntemi ile kontrol edilmiştir. Bu yöntemin en önemli özelliği, dizilerde mevsimsellik yoksa dizileri saflaştırmamasıdır. Mevsimsel değişikliklerden etkilenen verilerin durumu Şekil 11, Şekil 12. ve Şekil 13.'te gösterilmiştir.

Şekil 11. LDA Değişkenine Ait Mevsimsel Değişim Grafiği

Şekil 12. GSYH Değişkenine Ait Mevsimsel Değişim Grafiği

Şekil 13. RDK Değişkenine Ait Mevsimsel Değişim Grafiği

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) değişkeni mevsimsel değişimlerden etkilendiği için analize dahil edilirken mevsimsellikten arındırılmış versiyonu kullanılmıştır.

3.2.2. Durağanlık Analizi ve Birim Kök Test Sonuçları

Bu bölümde öncelikle kullanılan serilerin durağanlık düzeylerini belirlemek için birim kök testleri uygulanmıştır. Durağan olmayan zaman serilerinde karşılaşılan sahte regresyon durumunun önüne geçebilmek için serilere birim kök testi uygulanmıştır.

Bu çalışmada birim kök testlerine başlamadan önce mevsim etkisi görülen seriler Census X 13 yöntemi uygulanarak mevsimsellik etkisinden arındırılmış ve sonrasında DA ve GSYH değişkenlerinin logaritmaları alınmıştır. Çalışmada ilgili değişkenlerin durağanlık durumlarını saptamak için ADF, PP ve KPSS birim kök testleri yapılmıştır.

3.2.2.1. Augmented (Genişletilmiş) Dickey-Fuller Birim Kök Testi

Ekonometri yazınında zaman serisi analizlerine baktığımızda, durağanlık testi için Dickey-Fuller Birim Kök Testi tercih edilmektedir. Genelde zaman serilerinin ortalaması, varyans değeri ve kovaryans değeri süreç boyunca sabit düzeyde ise bahsedilen serinin durağan olduğu söylenebilir.

Durağan olmayan zaman serileriyle yapılan ekonometrik çalışmalarda yüksek R^2 ortaya çıkar ve sahte regresyon sorunları ile karşılaşılabilir. Bu sebeple çalışmadan elde edilen sonuçlarla iktisadi açıdan güvenilir ve sağlıklı analizler yapılamamaktadır. Başka bir deyişle oluşturulan regresyon denklemleri anlamsız kalmaktadır (Enders, 2010).

Bu çalışmada kullanılan zaman serilerinde birim kök tespiti için yapılan Genişletilmiş Dickey- Fuller testinde sabitli, sabitli/ trendli ve sabitli/ trendsiz olmak üzere üç farklı regresyon tipi kullanılabilir (Çakır, 2012). ADF birim kök testine ilişkin sonuçlar Tablo 6'da gösterilmiştir.

ADF için kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir;

$H_0: \delta = 0$ ise seriler durağan değildir.

$H_1: \delta < 0$ ise seriler durağandır.

Tablo 6. ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Birim Kök	Test Denklemi	t-istatistik	p-değeri
LDA	Düzeyde	Sabitli	-2.6037	0.0977
		Sabitli ve Trendli	-4.37847	0.0047*
	1.Fark	Sabitli	-7.72708	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-7.69617	0.0000*
LGSYH_SA	Düzeyde	Sabitli	-1.15543	0.6882
		Sabitli ve Trendli	-2.31513	0.4196
	1.Fark	Sabitli	-7.75025	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-7.74492	0.0000*
RDK	Düzeyde	Sabitli	-0.72002	0.8337
		Sabitli ve Trendli	-2.20535	0.4782
	1.Fark	Sabitli	-8.00607	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-8.359	0.0000*

*: $p < 0.05$ düzeyinde anlamlıdır.

3.2.2.2. Phillips- Perron Birim Kök Testi

Augmented Dickey – Fuller testi ampirik çalışmalarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Bozkurt, 2013). Ancak, Phillips-Perron (1988) tarafından geliştirilen birim kök testinin, seri veya serilerdeki yapısal kırılmaları yakalamada ADF testinden daha etkin olduğu ifade edilmiş ve literatüre, ADF birim kök testinin alternatifi değil de tamamlayıcısı olarak girmiştir. PP testinde bulunan, Newey-West bant aralığı optimal gecikme uzunluğunun belirleyicisi değil de uyarlama tahminicisi olduğundan, PP testinde otokorelasyonu gidermeye yetecek kadar bağımlı değişkenin gecikmeli değeri ilave edilmemekte, onun yerine katsayı uyarlanmaktadır. (Oltulular ve Terzi, 2006). Bu testte birim kök varlığı aşağıda gösterilen denklem ile saptanmaktadır (Eren, 2020);

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \delta Y_{t-1} + \beta_1(t - T/2) + u_t$$

3. 2

T : Gözlem sayısını temsil etmektedir.

PP için kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir;

$H_0: \delta = 0$ ise seriler durağan değildir.

$H_1: \delta < 0$ ise seriler durağandır.

Bu test de ADF testine benzer olarak, olasılık değeri %5'ten küçükse 0 hipotezi % 5 anlamlılık seviyesinde reddedilir, şayet %5'ten büyükse 0 hipotezi reddedilemez ve serinin durağan olmadığı kabul edilir.

Bu çalışmada uygulanan PP birim kök testi ve testin sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Birim Kök	Test Denklemi	t-istatistik	p-değeri
LDA	Düzeyde	Sabitli	2.42587	0.1390
		Sabitli ve Trendli	-4.31215	0.0057*
	1.Fark	Sabitli	-14.5695	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-15.687	0.0000*
LGSYH_SA	Düzeyde	Sabitli	-1.14881	0.6910
		Sabitli ve Trendli	-2.4876	0.3331
	1.Fark	Sabitli	-7.75483	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-7.75045	0.0000*
RDK	Düzeyde	Sabitli	-0.68681	0.8421
		Sabitli ve Trendli	-2.19756	0.4824
	1.Fark	Sabitli	-8.01611	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-8.55683	0.0000*

*: $p < 0.05$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6 ve 7’de verilen ADF ve PP testlerinin sonuçlarında düzey değerinde sadece LDA değişkeninin %5 anlamlılık düzeyinde birim kök içermediği ve durağan olduğu görülmektedir. LGSYH_SA ve RDK değişkenlerinin ise düzey değerinde birim kök içerdiği ve durağan olmadıkları görülmektedir. Birinci farkları alındığında ise tüm değişkenlerin %5 anlamlılık düzeyinde birim kök içermediği durağan olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak LDA değişkeninin I(0); LGSYH_SA ve RDK değişkenlerinin ise I(1)’de durağan oldukları tespit edilmiştir.

3.2.2.3. KPSS Birim Kök Testi

Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992) tarafından geliştirilen bu testin hipotezleri ADF ve PP testlerinin tam tersidir ve bu açıdan bu testler bir kanıt olarak kabul edilebilir. Bu testin amacı, serilerdeki deterministik eğilimi ortadan kaldırarak seriyi durağan hale getirmektir. (Kwiatkowski, Phillips, Shin ve Schmidt, 1992).

Bu testte oluşturulan birim kök hipotezi diğer birim kök testlerinden farklıdır. Sıfır hipotezi, seride birim kök bulunmadığını ve serinin durağan olduğunu belirtir. Alternatif hipotez, serinin durağan olmadığını ve birim kök içerdiğini göstermektedir.

KPSS testinin hipotezleri aşağıdaki gibidir;

H_0 : Seri durağandır.

H_S : Seri durağan dışıdır.

Bu çalışmada uygulanan KPSS testi ve elde edilen sonuçlar Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. KPSS Birim Kök Test sonuçları

Değişkenler	Birim Kök	Test Denklemleri	LM-istatistik
LDA	Düzeyde	Sabitli	0.907425
		Sabitli ve Trendli	0.073357
	1.Fark	Sabitli	0.432188
		Sabitli ve Trendli	0.482273
LGSYH_SA	Düzeyde	Sabitli	0.590772
		Sabitli ve Trendli	0.088959
	1.Fark	Sabitli	0.114261
		Sabitli ve Trendli	0.086838
RDK	Düzeyde	Sabitli	0.290072
		Sabitli ve Trendli	0.173275
	1.Fark	Sabitli	0.397727
		Sabitli ve Trendli	0.037266

%5 anlamlılık düzeyinde düzey ve birinci fark için kritik değer 0.463 olarak belirlenmiştir.

Tablo 8’de KPSS birim kök test sonuçları değerlendirildiğinde %5 anlamlılık düzeyinde LDA, LGSYH_SA ve RDK değişkenleri $I(0)$ durağan olduğu tespit edilmiştir.

ADF, PP ve KPSS birim kök test sonuçları birlikte değerlendirildiğinde bazı değişkenlerin $I(0)$ ’da, bir kısmının ise $I(1)$ ’de durağanlaştığı görülmektedir. Bu sonuçlar kapsamında serilerin farklı düzeylerde durağanlaştığı ve testler arasında çelişkili sonuçlar çıkmadığı, sonuçların birbirini desteklediği görülmektedir.

3.3. Ekonometrik Uygulama

Çalışmanın bu kısmında ARDL eş bütünleşme testi, ARDL modeli ve ARDL modeli sonucunda ortaya çıkan tahmin sonuçlarına yer verilmiştir. Modelden elde edilen uzun dönem ve kısa dönemli ilişki incelenmiştir.

3.3.1. Eş Bütünleşme Analizi

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi analiz etmek için eşbütünleşme analizi kullanılır. Özellikle makroekonomik değişkenlerin kullanıldığı çalışmalarda eşbütünleşme analizi ön plana çıkmaktadır. Özünde, tek başına durağan görünmeyen zaman serileri, belirli bir entegrasyon düzeyinde doğrusal kombinasyonlarla durağan hale gelebilir. Dolayısıyla değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olabilir. Kısacası, eşbütünleşme analizinde durağan olmayan seriler arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmektedir (Bozkurt, 2013).

Serilerde eş bütünleşme ilişkisi varlığı dengede yaşanacak sapmaların daimi olmaması anlamını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, şayet değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi varsa dengeden sapma halinde denge durumuna yeniden dönecektir. Birim kök bulduran ve birbiri arasında eş bütünleşik olan zaman serileri ve buna ilişkin değişkenlerin ortak bir trendi vardır. Kısaca, eş bütünleşmenin saptandığı bir modeldeki değişkenlerin birlikte hareket ettikleri ifade edilmektedir.

Birim kök testleri uygulandıktan sonra serilerin eşbütünleşme ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışmada ARDL analiz yöntemi kullanılmıştır.

ARDL yönteminde eşbütünleşme ilişkisi sınır testi ile ele alınmaktadır. Bu analiz yönteminde, bir eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını belirlemek için analize konu değişkenlerin birinci dönem gecikmelerine F testi uygulanmaktadır. Seride bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilirse, uzun ve kısa vadeli ilişkileri bulmak için ARDL (Otomatik Gerilemeli Dağılım Gecikmesi) modelleri kurulur. Regresyon denkleminin tahmininden sonra uzun dönemli ilişkiyi görmek için Wald testi (F istatistiği) kullanılmıştır (Gülmez, 2015).

Bulunan F istatistiksel değeri, Peseran vd'nin çalışmasındaki asimptotik anlamlılık seviyeleri ile karşılaştırılmıştır. Sınır testi yaklaşımında seriler arasında uzun dönemli bir ilişki belirlendiğinde, katsayı uzun dönem için tahmin edilir (Akel ve Gazel, 2014).

3.3.2. Eş Bütünleşme Test Sonuçları

ADF ve PP birim kök testi sonuçları değerlendirildiğinde serilerin birinci farkta durağan olduğu görülmektedir. Bu nedenle seriler I(2) olmadığı için Pesaran ve ark. (2001) sınır testi yaklaşımı ile eşbütünleşme ilişkisi araştırılabilir.

Eşbütünleşmenin varlığını analiz etmek için öncelikle modele sınır testi uygulanır. Bu testin sonucu, elde edilen F istatistik değerinin alt ve üst sınır değerler arasında olup olmadığına göre yorumlanır. “H0: Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” hipotezinin kabulü veya reddi aşağıdaki gibi belirlenir. F istatistiği üst sınırdan büyükse, H0 reddedilir. F istatistiği alt sınırdan küçükse H0 kabul edilir. Ayrıca F istatistiği alt ve üst sınırlar arasında ise eşbütünleşme hakkında karar verilemez. Buna dayanarak, diğer eşbütünleşme testleri kullanılır.

Tablo 9. ARDL Sınır Test Sonuçları

Anlamlılık Düzeyi	Alt Sınır-I(0)	Üst Sınır-I(1)	k	F-statistic
10%	3.17	4.14	2	11.095
5%	3.79	4.85		
1%	5.15	6.36		

Modelde maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmış ve trend kullanılmamıştır.

Tablo 9. İncelendiğinde ARDL tahmin sonucuna göre F istatistiği 11.095 olarak bulunmuştur. Bu F istatistiğinin karşılaştırılacağı kritik değerler Peseran et al. (2001) %5 anlamlılık düzeyinde alt sınır 3.79, üst sınır 4.85 olarak verilmiştir. F istatistik değeri (11,095) üst sınırdan (4,85) yüksek olduğu için H0 hipotezi reddedilmiş ve değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığından uygun model tahmini ve ardından değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi yansıtan parametreler tahmin edilmelidir. ARDL (4,4,3) modeli sonucunda hesaplanan tahmin sonuçları veya katsayılar Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. ARDL Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistik	Prob.*
LDA(-1)	0.039954	0.111893	0.357076	0.7227
LDA(-2)	-0.18217	0.109076	-1.670072	0.1018
LDA(-3)	0.025786	0.106211	0.242777	0.8093
LDA(-4)	0.3347	0.099562	3.361729	0.0016
LGSYH_SA	4.470173	1.431718	3.122244	0.0031
LGSYH_SA(-1)	4.131026	2.110786	1.957103	0.0566
LGSYH_SA(-2)	0.711134	2.027692	0.350711	0.7274
LGSYH_SA(-3)	1.778122	1.959576	0.907401	0.3690
LGSYH_SA(-4)	-8.74417	1.558283	-5.611417	0.0000
RDK	0.000393	0.005456	0.072024	0.9429
RDK(-1)	0.006097	0.0074	0.823908	0.4143
RDK(-2)	-0.00125	0.007236	-0.172666	0.8637
RDK(-3)	0.010094	0.005828	1.731953	0.0901
C	-23.7118	4.81924	-4.920245	0.0000

Tablo 10 incelendiğinde %5 anlamlılık düzeyinde Breusch-Godfrey LM Testi p-olasılık sonucuna (0.1196) göre otokorelasyon sorunu olmadığını belirten H0 hipotezi reddedilmemektedir. Bu sonuçlara göre modelde otokorelasyon ve değişen varyans problemi bulunmamaktadır. Ayrıca Jarque-Bera normallik testi sonuçlarına göre (0,572) hata terimlerinin normal dağıldığını belirten sıfır hipotezi reddedilmemiş ve değişkenler normal dağılım sergilemektedir. Modelin açıklama gücü 0.91 kadar yüksek bulunmuş ve bir bütün olarak anlamlı kabul edilmiştir.

Tablo 11. Tanı Testi Sonuçları

R-squared	0.910265
Adjusted R-squared	0.884341
F-statistic (Prob)	35.11345 (0.000)
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:	1.954732 (0.1196)
Jarque Berra Normallik Testi	1.116996 (0.572)
Ramsey Reset Testi	4.036755 (0.0507)

Eşbütünleşme testine ait gerekli varsayımlar hesaplandıktan sonra ARDL (4,4,3) uzun dönem ve kısa dönem tahminleri yapılmıştır (Tablo 12 ve Tablo 13).

Tablo 12. ARDL (4,4,3) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-Statistic	Prob.
LGSYH_SA	3.001417	0.243912	12.30535	0.0000*
RDK	0.019617	0.005867	3.34366	0.0017*
C	-23.7118	4.81924	-4.92025	0.0000*

*:p<0.05 anlamlılık düzeyi

Tablo 12'de uzun dönem sonuçları değerlendirildiğinde, bağımlı değişken DA ile bağımsız değişken GSYH arasında uzun dönemde istatistiksel olarak pozitif yönde (aynı yönde) %5 anlamlılık düzeyi bulunmaktadır ve RDK ile bir ilişki olduğu görülmektedir. GDP ve RDK değişkenlerinin uzun dönem katsayıları sırasıyla 3.001 ve 0.019 olarak belirlenmiştir. GDP ve RDK bağımsız değişkenleri, DA bağımlı değişkeni üzerinde pozitif (aynı yönde) etkiye sahiptir. GSYH'deki bir birimlik artışın DA değişkeninde 3.001 birimlik bir artışa neden olması beklenmektedir. RDK değişkenindeki bir birimlik artışın DA değişkeninde 0.019 birimlik bir artışa neden olması beklenmektedir. Açıklayıcı değişkenlerin dış ticaret dengesi üzerindeki etki

düzeyleri incelendiğinde en büyük etkiye GSYİH (3.001) değişkeninin sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 13. ARDL (4,4,3) Modelinden Elde Edilen Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-Statistic	Prob.
C	-23.7118	3.987157	-5.94706	0.0000*
D(LDA(-1))	-0.17832	0.126953	-1.40463	0.1670
D(LDA(-2))	-0.36049	0.109296	-3.29825	0.0019*
D(LDA(-3))	-0.3347	0.096393	-3.47224	0.0012*
D(LGSYH_SA)	4.470173	1.382919	3.232419	0.0023*
D(LGSYH_SA(-1))	6.254918	1.47354	4.244824	0.0001*
D(LGSYH_SA(-2))	6.966052	1.565514	4.449691	0.0001*
D(LGSYH_SA(-3))	8.744174	1.524075	5.737364	0.0000*
D(RDK)	0.000393	0.005019	0.078296	0.9379
D(RDK(-1))	-0.00885	0.005872	-1.50619	0.1390
D(RDK(-2))	-0.01009	0.005441	-1.85518	0.0701
CointEq(-1)*	-0.78173	0.132583	-5.89613	0.0000*
R2	0.731258	Düzeltilmiş R2		0.668361
Durbin Watson	1.70105	F-Istatistik (Prob)		11.6262 (0)

*:p<0.05 anlamlılık düzeyi

Tablo 13’de verilen sonuçlara göre, kısa dönemde, dış ticaret dengesi ile gayrisafi milli hasılanın tüm gecikmeleri arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Reel efektif döviz kurunun tüm gecikmeleri ile dış ticaret arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 13’de verilen hata düzeltme terimine (CointEq) bakıldığında hata düzeltme modelinin çalıştığı tespit edilmiştir. Hata düzeltme terimi beklentiye uygun olarak 0-1 arasında negatif, anlamlı ve katsayısı -0.7817 olarak bulunmuştur. Buna göre kısa vadedeki sapmaların %78’inin sonraki dönemde düzeltilerek dengeye ulaştığı görülmektedir.

SONUÇ

Çalışmada 2006:Q1 - 2021:Q3 yılları çeyrek veriler dikkate alınarak bağımlı değişken olarak DA, bağımsız değişken olarak ise GSYH ve RDK değişkenleri kullanılmıştır. Ayrıca DA değişkeninin mutlak değeri alınarak milyon TL'ye dönüştürülmüştür ve GSYH değişkeni de milyon TL değerine dönüştürülüp analize bu şekilde devam edilmiştir.

Değişkenlerin mevsimsel düzeltmeleri test edilmiş ve sonuç olarak Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) değişkeninin mevsimsel değişimlerden etkilendiği görülmüştür. Bu değişken analize dahil edilirken mevsimsellikten arındırılmış veriler kullanılmıştır.

ADF ve PP testi sonuçlarında LDA değişkeni $I(0)$; LGSYH_SA ve RDK değişkenleri ise $I(1)$ durağan oldukları tespit edilmiştir. KPSS birim kök test sonuçlarına göre ise % 5 anlamlılık düzeyinde LDA, LGSYH_SA ve RDK değişkenleri $I(0)$ durağan olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde LDA değişkeni tüm test sonuçlarına göre $I(0)$ durağan olduğu birim kök içermediği görülmektedir.

ARDL tahmin sonucuna göre F istatistiği 11.095 olarak bulunmuştur. Bu F istatistiğinin karşılaştırılacağı kritik değerler Peseran ve ark. (2001) %5 anlamlılık düzeyinde alt sınır 3.79, üst sınır 4.85 olarak verilmiştir. F istatistik değeri (11,095) üst sınırdan (4,85) yüksek olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş ve değişkenler arasında %5 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre modelde kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

ARDL limit testi sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu belirlenmiş ve ARDL modeli kurularak analiz edilmiştir. ARDL model tahmini sonucunda Breusch-Godfrey LM Testi p-olasılık sonucuna (0.1196) göre otokorelasyon sorunu olmadığını belirten H_0 hipotezi reddedilmez. Bu sonuçlara göre modelde otokorelasyon ve değişen varyans problemi bulunmamaktadır. Ayrıca Jarque-Bera normallik testi sonuçlarına göre (0,572) hata terimlerinin normal dağıldığını belirten sıfır hipotezi reddedilmemiş ve değişkenler normal dağılım sergilemektedir. Modelin açıklama gücü 0.91 kadar yüksek bulunmuş ve anlamlı bulunmuştur.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki sonuçları değerlendirildiğinde, bağımlı değişken Dış Ticaret Dengesi (DA) ile bağımsız değişken Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ve Reel Efektif Döviz Kuru (RDK) arasında istatistiksel olarak pozitif (aynı yönde) uzun dönemli bir ilişki vardır. GDP ve RDK değişkenlerinin uzun dönem katsayıları sırasıyla 3.001 ve 0.019 olarak belirlenmiştir. GDP ve RDK bağımsız değişkenleri, DA bağımlı değişkeni üzerinde pozitif (aynı yönde) etkiye sahiptir. GSYH'deki %1'lik artışın DA değişkeninde %3,001 birim artışa neden olduğu tespit edilmiştir. RDK değişkenindeki %1'lik artışın DA değişkeninde %0,019 birimlik artışa neden olduğu belirlenmiştir. RDK'da meydana gelen bir artış karşısında TL değerlenmektedir. Dolayısıyla ihraç malları döviz cinsinden pahalı hale gelirken, ithal mallar ulusal para cinsinden ucuzlamakta ve ithalat hacminde artış söz konusu olmaktadır. Bu durum ise dış ticaret açığının artması anlamına gelmektedir. Açıklayıcı değişkenlerin Dış Ticaret Dengesi üzerindeki etki düzeyleri incelendiğinde en büyük etkiye GSYH (3.001) değişkeninin sahip olduğu görülmektedir.

ARDL kısa dönem analizinde, dış ticaret dengesi ile gayrisafı milli hasılanın tüm gecikmeleri arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Reel efektif döviz kurunun tüm gecikmeleri ile dış ticaret arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Hata düzeltme terimine (CointEq) bakıldığında hata düzeltme modelinin çalıştığı tespit edilmiştir. Hata düzeltme terimi beklentiye uygun olarak 0-1 arasında negatif, anlamlı ve katsayısı -0.7817 olarak bulunmuştur. Buna göre kısa vadedeki sapmaların %78'inin sonraki dönemde düzeltilerek dengeye ulaştığı görülmektedir.

Uzun ve kısa dönem analiz sonuçları birlikte değerlendirildiğinde GSYH ile DA arasında anlamlı ve pozitif (aynı) bir ilişkinin olduğu görülmektedir. RDK serileri ile DA bağımlı değişken arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olmasına rağmen kısa dönemde bu ilişki anlamlı değildir. Analiz sonuçlarına göre DA değişkeni uzun vadede RDK'dan etkilense de kısa vadede etkilenmediği görülmektedir. Elde edilen bulgular literatür ile karşılaştırıldığında RDA'da; Saatçioğlu ve Karaca (2004), Barışık ve Demircioğlu (2003), Gül ve Ekinci (2006) gibi araştırmacıların çalışma sonuçları ile uyumludur. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde milli paranın değeri dış ticaret açığında oldukça önemlidir. Reel efektif döviz kurunun artması milli paranın değerini

etkilemekte ve ithalatı arttırmakta ihracatı azaltmaktadır. Türkiye ekonomisinin dış ticaret politikası ile istikrarlı kur politikası uygulaması gerekmektedir. Döviz kurundaki değişimlerin ekonomik krizlere ortam hazırlayacağını, bu sebeple firmaların ellerindeki sermaye ile devam edeceklerini ve ithalat ürünlerinin fiyatı artacağından ithalatı olumsuz etkileyebileceği beklenmektedir. Organize sanayi bölgesindeki firmaların işleyişlerine bakıldığında özellikle son dönemde şöyle beklenirken şöyle olduğu gözlenmektedir. Aktaş (2010), Coşkun ve Taylan (2009), ve Kızıltan ve Ciğerlioğlu (2008) çalışmalarında RDK ile DA arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sonuçları ile zıt sonuçlara ulaşıldığı tespit edilmiştir. Türkiye ekonomisinin yaşadığı döviz kuru değişikliklerinin dış ticaret açığını oluşturan ithalat ve ihracata etkisinin olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Acaravcı, A., & Kargı, G. (2015). Türkiye’de ihracatın çeşitlendirilmesi ve ekonomik büyüme. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 1(1), 1-16.
- Afşar, M. (2009). Türkiye’de eğitim yatırımları ve ekonomik büyüme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 85-98.
- Ağcadağ, D., & Gövdere, B. (2021). Temel kaynaklarla yeni dış ticaret teorileri. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 9(1), 1-14.
- Akça, E. E., & Bal, H. (2017). Yurtdışı işçi gelirleri ve Hollanda hastalığı: Seçilmiş ülkeler için bir panel veri analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(2), 49-64.
- Akçoraoğlu, A. (2000). Financial sector and economic growth: An exogeneity analysis. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 55(1), 1-25.
- Akel, V., & Gazel, S. (2014). Döviz kurları ile BIST Sanayi endeksi arasındaki eşbütünleşme ilişkisi: Bir ARDL sınır testi yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (44), 23-41.
- Akkoyunlu, A. S. (1996). Yeni dış ticaret teorileri. *Ekonomik Yaklaşım*, 7(21), 71-99.
- Atamtürk, B. (2007). Büyüme teorileri ve IMF politikaları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 89-103.
- Atik, H. (2006). Tercihlerde benzerlik teorisi: Türkiye ve bazı komşu ülkelerin dış ticareti üzerine bir analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(2), 34-43.
- Arslan, Ö. F., & Gövez, E. (2023). Sürdürülebilir kalkınmada tarımsal faaliyetlerin yeri ve önemi. *Ankara: Efe Akademi Yayınları*.

- Ay, A., & Yardımcı, P. (2007). Türkiye’de içsel ekonomik büyüme ve teknolojik gelişmede dış ticaret ve beşerî sermayenin rolü (1963-2002): Pesaran’ın sınır testi ile bir eş-bütünleşme analizi. *İktisat İşletme ve Finans*, 22(252), 99-115.
- Aytekin, B. (2017). Adam Smith’in iktisadi büyüme düşüncesinden bugüne bakmak: Krizlerin sürekliliği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 28-36.
- Bağırtaş, M. (2018). Türkiye’de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ.
- Başol, O., Arslan, M., Gök, H., & Tok, S. (2011). Kişiliğin girişimcilik niyeti üzerine etkisi: Üniversiteli gençler üzerine bir uygulama. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 13(4), 7-22.
- Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve uluslararası ticaret teorileri. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4(2), 175-186.
- Berber, M. (2015). İktisadi büyüme ve kalkınma (5. baskı). Trabzon: Derya Kitabevi.
- Blaug, M. (2013). İktisat kuramının geçmişine bakış (Ö.F. Çolak, Çev.). Ankara: Efil Yayınevi.
- Chamberlin, E. H. (1949). The theory of monopolistic competition: A re-orientation of the theory of value. London: Geoffrey Cumberlege.
- Çetin, F., & Basım, H. N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Çakır, A. (2012). Cari açık - büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Çitil, M. (2020). Uluslararası ticaret teorileri. In M. R. Görgün & S. Adıgüzel (Eds.), *Uluslararası iktisat* (pp. 1-25). Ankara: Nobel Yayınları.
- Deviren, N. (2003). Yeni dış ticaret teorileri ve Türkiye-Ab ülkeleri arasındaki endüstri-içi ticaretin analizi (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dinler, Z. (2009). İktisada giriş (5. baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Ehrlich, I. (1990). The problem of development: Introduction. *Journal of Political Economy*, 98(5), S1-S11. <http://www.jstor.org/stable/2937629>

- Enders, W. (2010). *Applied econometric time series* (3rd ed.). New Jersey: John Wiley & Sons.
- Erdem, E., & Dumrul, C. (2014). Keynesyen ve Neoklasik yaklaşımlarda finansal sistem ve iktisadi büyüme. *U.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2), 45-86.
- Erdemir, N. K. (2019). Uluslararası ticaret işlemleri. In F. Kaya & M. Öz (Eds.), *Dış Ticaret İşlemleri ve Belgeleri* (pp. 1-25). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, S., & Canbay, Ş. (2016). İktisadi büyüme-araştırma ve geliştirme (ar-ge) harcamaları ilişkisi üzerine teorik bir inceleme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 29-43.
- Eren, E., & Donduran, M. (2001). *Mikro iktisat* (2nd ed.). İstanbul: Avcıyol Yayınları.
- Eren, O. (2020). Reel döviz kurunun ikili dış ticarete etkileri: Türkiye örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Finans Enstitüsü, İstanbul.
- Erlat, G. (2014). Yeni dış ticaret teorileri. In R. Karluk & Ö. Tonus (Eds.), *Uluslararası İktisat Teorisi* (3rd ed., pp. 96-115). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ersungur, Ş. M., & Doru, Ö. (2014). Türkiye’de dış ticaret ve ekonomik kalkınma ilişkisinin ekonometrik analizi: 1980-2010. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, VIII(3), 225-240.
- Görgün, M. (2019). Classical international trade theories. In S. Coban, S. Dalpour, C. Marangoz, & E. Bulut (Eds.), *Recent Economic Approaches & Financial Corporate Policy* (pp. 247-267). London: IJOPEC.
- Gujarati, D. N. (2006). *Temel ekonometri* (Ü. Şenesen & G. G. Şenesen, Trans.). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Gül, E., Kamacı, A., & Konya, S. (2013). Dış ticaretin büyüme üzerine etkileri: Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1-12.

- Gülmez, A. (2015). Türkiye’de dış finansman kaynakları ve ekonomik büyüme ilişkisi: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 139-151.
- Günçavdı, Ö., & Küçükçifçi, S. (2012). Türkiye ekonomisinde büyümenin kaynakları ve istihdam etkileri (1973-1998). Discussion Paper (No. 2012/80).
- Güneş, H. H. (2009). İktisat tarihi açısından nüfus teorileri ve politikaları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(28), 126-138.
- Hiç, M. (1994). Büyüme ve gelişme ekonomisi (10th ed.). İstanbul: Sermet Matbaası.
- İyibozkurt, E. (2014). Faktör donatımı teorisi: Heckscher-Ohlin modeli. In R. Karluk & Ö. Tonus (Eds.), *Uluslararası İktisat Teorisi* (3rd ed., pp. 72-95). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Jones, R. W., & Neary, J. P. (1982). The positive theory of international trade. Working Paper (No. 3). University College Dublin.
- Kalyoncu, H. (2001). Yakınsama analizine neoklasik yaklaşım: Türkiye’nin 67 ilinin gelir yakınsaması üzerine bir uygulama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(8), 122-147.
- Kaynak, M. (2011). *Kalkınma iktisadı* (4th ed.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kaynak, M. (2015). *Büyüme teorilerine giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kazgan, G. (1993). *İktisadî düşünce veya politik iktisadın evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köksal, M. (2016). *Dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kozak, Y., & Sporek, T. (2014). *Essentials of international economics: Questions and answers*. Katowice: CUL.
- Linder, S. B. (1961). *An essay on trade and transformation*. New York: John Wiley & Sons.

- Manga, M., akır, A., & Ateş, H. (2015). Beşerî sermaye, fiziksel sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: BRICS ülkeleri ve Türkiye örneği. ukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(1), 45-60.
- Meek, R. (2003). Economics of physiocracy: Essays and translations. London: Routledge.
- Muratoğlu, Y. (2011). Büyüme ve istihdam arasındaki ilişki: Türkiye örneği. International Conference on Eurasian Economies, Bishkek-Kyrgyzstan, 167-168.
- Orhangazi, Ö. (2008). Keynesgil finansal düzenlemelerden finansallaşmaya: İktisat literatürü ve ABD ekonomisinin finansallaşmasına tarihsel bir bakış. ODTÜ Gelişme Dergisi, 35(1), 133-159.
- Özden, M. (2014). İktisadi büyüme ve kalkınma olgusunda dış ticaretin yeri ve önemi: Türkiye örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik büyümenin teorik temelleri. ankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 63-72.
- Palacıoğlu, T. (2018). Mutlak üstünlük ve bazı ticaret teorileri. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını.
- Parasız, İ. (2008). Ekonomik büyüme teorileri (4th ed.). Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Salvatore, D. (2013). International economics (11th ed.). New Jersey: Wiley Publishing.
- Savaş, V. F. (2000). İktisadın tarihi (4th ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sen, S. (2010). International trade theory and policy: A review of the literature. Levy Economics Institute of Bard College Working Paper (No. 635).
- Seyidoğlu, H. (1999). Uluslararası iktisat (13th ed.). İstanbul: Güzem Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası iktisat: Teori, politika ve uygulama (15th ed.). İstanbul: Güzem Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2017). Uluslararası iktisat (19th ed.). İstanbul: Güzem Can Yayınları.

- Smith, A., & Küçükkalay, A. M. (2011). Orta çağ iktisadi düşüncesinde bir kırılma. In İktisadi düşünceye getirdikleri (pp. 226-231). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Şentürk, M. (2014). Gümrük birliği üyeliğinden günümüze Türkiye'nin dış ticareti üzerine bir inceleme. Akademik Yaklaşımlar Dergisi, 5(1), 127-142.
- Taban, S. (2008). İktisadi büyüme: Kavram ve modeller (1st ed.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tezel, Y. S. (1997). İktisadi büyüme. Ankara: Ankara Yayıncılık.
- Tonus, Ö. (2014). Neoklasik dış ticaret teorisi araçları. In R. Karluk & Ö. Tonus (Eds.), Uluslararası İktisat Teorisi (3rd ed., pp. 22-47). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Uçak, A. (2013). Türkiye ekonomisinin büyüme dinamikleri ve işsizliğe etkisi. İnsan Bilimleri Dergisi, 10(1), 202-223.
- Ulutaş, H. E. (2021). Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye örneği (2002-2019). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Ülgener, S. F. (1991). Milli gelir, istihdam ve iktisadi büyüme (7th ed.). İstanbul: Der Yayınları.
- Ünsal, E. M. (2007). İktisadi büyüme (1st ed.). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ünsal, E. M. (2009). Makro iktisat (8th ed.). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Vergil, H., & Sinay, M. (2013). Dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisinin bilgi transferleri yönünden incelenmesi: Türkiye örneği. Business & Economics Research Journal, 4(1), 18-35.
- Vernon, R. (1966). International investment and international trade in the product cycle. Quarterly Journal of Economics, 80(2), 190-207.
- Yeldan, E. (2011). İktisadi büyüme ve bölüşüm teorileri (2nd ed.). Ankara: Efil Yayınevi.
- Yılmaz, Ş. E. (1992). Dış ticaret kuramlarının evrimi. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

Yurdakul, E. M. (2014). Türkiye’de ithalatın gelişimi ve ithalatın yapay sinir ağları yöntemi ile tahmin edilebilirliğine yönelik bir analiz. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

Yülek, M. A. (1997). İdsel büyüme teorileri, gelişmekte olan ölkeler ve kamu politikaları üzerine. Hazine Dergisi, 6, 1-15.

